

BENARES SANSKRIT SERIES;

A
COLLECTION OF SANSKRIT WORKS:

EDITED BY THE
PANDITS OF THE BENARES SANSKRIT COLLEGE,

UNDER THE SUPERINTENDENCE OF
R. T. H. GRIFFITH, M. A., C. I. E.

AND
G. THIBAUT, Ph. D.
No. 82.

व्याकरणमिताक्षरा ।

सर्वतन्त्रस्वनन्त्रश्रीमदन्नंभट्टप्रणीता ।

श्रीपरबस्तुश्रीनिवासजगन्नाथस्वामिभिरार्यवरगुरुभिः
तत्पुत्रेण आचार्यभट्टनाथस्वामिना च संशोधिता ।

VYĀKARANAMITĀKSHARA,

A gloss on PĀNINI'S Grammatical Aphorisms,
By SREE ANNAMBHATTA.

EDITED BY
S. P. S. JAGANNĀTHASWĀMY ARYAVARAGURU
AND HIS SON
ĀCHĀRYA BHATTANĀTHASWĀMY.

Fasciculus III.

BENARES.

Published by the Proprietors Messrs. Braj B. Das & Co.,
AND SOLD BY H. D. GUPTA,
Secretary, Chowkhamba Sanskrit Book Depot.

Printed at the Vidya vilas Press,
BENARES.

1904.

सूचना ।

प्रथमखण्डद्वयमुखपृष्ठे पाणिनीयमिताक्षरेति
प्रमादतो मुद्रितम् ।

त्किम् । अधाक्षीत् । अनिटः किम् । अकोपीत् ॥

श्लिष आलिङ्गने ॥ ४६ ॥

श्लिष इच्छेः कसस्स्या दालिङ्गनेऽर्थे । आश्लिषत् तद्भ्यां वेदद
त्तः । आलिङ्गने किम् । समाश्लिष ज्तुच काष्ठं च ॥

नदृशः ॥ ४७ ॥

दृशइच्छेः कसोनस्यात् । इरित्त्वा दृक्त्वा । अदर्शत् । अद्राक्षीत् ॥

णिश्लिषु स्त्रुभ्यः कर्तरिचङ् ॥ ४८ ॥

प्यन्ता च्छ्यादिभ्यश्च च्छे इङ्गदेशे स्यात्कर्त्तरिचङि । सिचोऽप
चादः । अचीकरत् । अशिश्रियत् । अदुदुवत् । असुस्रुवत् । कर्त
रिकिम् । अकारयिषातां वेदत्तेन ॥ णिङ्गपक्षे,

कमे श्चङ् वाच्यः ॥

अचकमत । णिङ्गपक्षे अचोकमत ॥

विभाषा धेट्छड्योः ॥ ४९ ॥

आभ्यां च्छे श्चङ् वास्यात् । अदधत् । पक्षे विभाषा घ्राघेडिति
(२।४।७८) सिचोवाङ्ङु । अधात् । अधातित् । अदधिषिष
त् । पक्षे जृस्तम्भिव (३।१।९८)त्यङ्त्वा । अश्वत् । अश्वयीत् ।
कर्त्तर्येव । अधिषातां गावौ वत्सेन ॥

गुपे च्छन्दसि ॥ ५० ॥

आय प्रत्ययाभावपक्षे गुपे च्छन्दसि च्छन्दसि । मित्रावरु
णा गृहा नञ्गुपत् यवम् ।

नोनयति ध्वनयत्येलय त्यर्दयतिभ्यः ॥ ५१ ॥

एभ्यो ष्यन्नेभ्य ध्वनस्या च्छन्दसि । औनयीत् । अध्वनयीत् ।
एलदीत् । आर्दयोत् । लोकेतु औनिनत् । अदिध्वनत् । एल्लि
त् । आर्विदन् ॥

अन्यति वक्ति ख्यातिभ्योऽङ् ॥ ५२ ॥

एभ्यश्चले रङ् स्यात् । अस्यतेः पुषादित्वेनैव सिद्धे आत्मनेपदार्थे
ग्रहणम् । आस्थत् । आस्थत । अवोचत् । अख्यत् । कर्तयेव । प
चांसिषातां वृक्षौ देवदत्तेन ॥

लिपिसिच्चि ह्वश्च ॥ ५३ ॥

एभ्यश्चले रङ्गवेश स्यात् । अलिपत् । असिचत् । अहत् ॥

आरमनेपदे ध्वनयतरस्याम् ॥ ५४ ॥

पूर्वमूत्रोक्तस्य विकल्पः । अलिपत् । अलिप्त । असिचत् । असि
क्त । अहत् । अहास्त ॥

पुषादि ध्युता दृष्टदितः परस्मै पदेषु ॥ ५५ ॥

अन्विकरण पुषादे ध्युतादे लृ दितश्च चले रङ्गवशास्स्यात्परस्मैपदे

षु । अपुषत् । अद्युतत् । अगमत् । तङितु अद्योतिष्ट ॥

सर्तिशास्त्यर्तिभ्याश्च ॥ ५६ ॥

एभ्यश्चले रङ् स्यात् । असरत् । अशिपत् । आरत् । पृथ क्स्मून्
करणा चङ्थपि । समारत् ॥

इरितोवा ॥ ५७ ॥

इरितो धातो ऋचले रङ्गवेशो वास्या त्परस्मैपदेषु । अभिदत् । अ
भैत्सीत् । तङितु अपिचत् ॥

जूस्तम्भु मुचु भ्लुचु प्रुचु ग्लुचुग्लुचु

श्रिभ्यश्च ॥ ५८ ॥

एभ्यश्चले रङ्गवेशो वा स्यात् । अजरत् । अजारीत् । अस्तभत् ।
अस्तम्भोत् । अमुचत् । अग्नोचो दित्यादि । अक्वत् । अज्ययोत् ।
अशिश्चियत् । ग्लुचिग्लुच्यो रन्यतरोपादानेनैव रूपप्रयसिद्धे रु
भयोपादानं व्यर्थमिति भगवदुक्ते ग्लुञ्चि ग्रहण सामर्थ्या दङ्गि न
लोपो नभवतीति मत मनावेयम् ॥

कृ मृ वृ रुहिभ्य इच्छन्दसि ॥ ५९ ॥

एभ्यश्चले रङ्ग स्या च्छन्दसि । अकरत् । अमरत् । व्यत्ययेन प
रस्मै पदम् । अदरत् । अरुहत् । अन्तरिक्षादिव मारुहम् । लोके
तु अकापी दित्यादि ॥

चिपते पदः ॥ ६० ॥

पदशब्दे शिष्येऽप्ययने तशब्दे परे^१ । अपादि । तेकिम्^२ । अप
त्सात्ताम् ॥

दीप जन बुध पूरि तायि प्तायिभ्यो

ऽन्यतरस्थाम् ॥ ६१ ॥

एभ्यश्चले शिष्यादेशौ वा स्यात्तेपरे । अदीपि । अदीपिष्ट । अज
नि । अजनिष्ट । अबोधि । अबुद्ध । अपूरि । अपूरिष्ट । अतायि ।
अतायिष्ट । अप्यायि । अप्यायिष्ट ॥

अचः कर्म कर्तरि ॥ ६२ ॥

अजन्ता त्कर्मकर्तरि चले शिष्या स्या देपरे । अका र्यकृतवा कटः
स्वयमेव । अचः किम् । अभेदि काष्ठं स्वयमेव । कर्मकर्तरिकि
म् । अकारि कटो वेवदत्तेन ॥

दुहश्च ॥ ६३ ॥

अस्मा च्चले शिष्या स्या त्कर्मकर्तरि । अदो ह्यदुग्धवा गौ स्व
यमेव ॥

न रुधः ॥ ६४ ॥

अस्मा शिष्यं न स्या त्पूर्वविषये । अन्वरुद्धगौस्वयमेव । कर्मकर्त

^१ तशब्दे चि

^२ पदेनिकम् इतिविपुस्तकस्थो पपाठः

रीत्येव । अरोधि गौ गौपेन ॥

तपो ऽनुतापेच ॥ ६५ ॥

तप ऋञ्जे श्चिण् न स्यात्कर्मकर्तृ र्यनुतापेच । अतस्तप स्तापसः ।
तपस्तपः कर्मकस्येति (३ । १ । ८८) तापसः कर्मकर्ता । अन्ववा
तप्त पापेन । अत्र न्याय्ये^१ कर्षणि लकारः ॥

चिण् भावकर्मणोः ॥ ६६ ॥

धातो इच्छे श्चिणादेश स्याद्भावकर्मवाचिनि तशब्द्वेपरे । अशाधि
भवता । अकारि कटः ॥

सार्वधातुके यक् ॥ ६७ ॥

भावकर्मवाचिनि सार्वधाके परे धातो र्यक्प्रत्यय स्यात् । आस्यते
भवता । पच्यते ओदनः ।

कर्तरि शप् ॥ ६८ ॥

कर्त्रर्थे सार्वधातुकेपरे धातोः शप्प्रत्ययः स्यात् । भवति ॥

दिवादिभ्य इश्यन् ॥ ६९ ॥

एभ्यः श्यन्प्रत्ययः स्यात्कर्तरि सार्वधातुके । शपो ऽपवादः । दी
व्यति ॥

वा आश भ्लाश भ्रमु क्रमु क्लमु त्रसि
त्रुटि लषः ॥ ७० ॥

^१ न्याय्योद्घातीविपुस्तकस्थापपाठः

एभ्यः श्यन्वा स्यात् । आश्र्यते । आश्रते । भ्लाश्र्यते । भ्लाश्र
ते । भ्रमे वैवादिकस्य भौवादिकस्यच ग्रहणम् । भ्राम्यति । भ्र
म्यति । भ्रमति । क्राम्यति^१ । क्रामति । क्लाम्यति । क्लामति । त्र
स्यति । त्रसति । वृद्यति । वृटति । लप्यति । लपति ॥

यत्नोऽनुपसर्गात् ॥ ७१ ॥

अनुपसर्गो घसः श्यन्वा । यस्यति । यसति । अनुपसर्गात्किम् ।
आयस्यति^२ ॥

संयसश्च ॥ ७२ ॥

संपूर्वा घसः श्यन्वा । संयस्यति । संयसति ॥

स्वादिभ्यःश्नुः ॥ ७३ ॥

एभ्यः श्नुप्रत्ययः स्यात् । शपोऽपवादः । सुनोति ॥

श्रुवश्श्रुच्च ॥ ७४ ॥

श्रुवः श्नुप्रत्ययः स्याच्छ्रुवः शृभावश्च । शृणोति ॥

अक्षोऽन्यतरस्याम् ॥ ७५ ॥

अक्षः श्नुप्रत्ययो वा स्यात् । पक्षे शप् । अक्ष्णोति । अक्षति ॥

तनूकरणे तक्षः ॥ ७६ ॥

१ क्रम्यति क

२ आयस्यति इति विपुस्तकस्थोपपादः

अस्मात् ऋ वीस्यात् । तक्ष्णोति, तक्षति, काष्ठम् । तनूकरणे कि
म् । संतक्षति वाग्भिः ॥

तुदादिभ्य इशः ॥ ७७ ॥

एभ्यः शः स्यात् । शपोऽपवादः । तुदति ॥

रुधादिभ्यः श्रम् ॥ ७८ ॥

एभ्यः ऋन्मूप्रत्ययः स्यात् । रुणद्धि ॥

तनादिकृञ्भ्य उः ॥ ७९ ॥

तनावेः कृञ्श्च उप्रत्ययः स्यात् । तनोति । करोति । तनादिस्त्वेनैव
सिद्धे कृञ्प्रहणं तनादि कार्यान्तराभाव ज्ञापनार्थम् । तेन तनादि
भ्य स्तथासोरिति (२।४।७९) कृञो न भवति ॥

धिन्विकृण्ट्यो रच ॥ ८० ॥

आभ्या मुप्रत्ययः स्या दकार श्रान्तादेशः । धिनोति । कृणोति ।
अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वा ज्ञोपधा गुणः ॥

क्रादिभ्यः इना ॥ ८१ ॥

एभ्यः इनाप्रत्ययः स्या वशप् । क्रीणाति ॥

स्तन्भु स्तुन्भु स्कन्भु स्कुन्भु स्कुञ्भ्यः

श्रुश्चा ॥ ८२ ॥

स्कञ् आपवणे । अन्ये सौत्राः । एभ्यः ङुः स्यात् ङ्नाच । स्त

भ्नोति । स्तभ्नाति । स्तुभ्नोति । स्तुभ्नाति । स्कुभ्नोति । स्कु
भ्नाति । स्कुभ्नोति । स्कुभ्नाति । स्कुनोति । स्कुनाति ॥

हलः श्नः शान जज्ञौ ॥ ८३ ॥

हलः परस्य ञ्नः शानजादेशः स्यात् हौ । गृहाण ॥

छन्दसि शायजपि ॥ ८४ ॥

हलः ञ्नः शायच् स्यात् शानजपि हौ छन्दसि । गृभाय । बधाना

व्यत्ययो बहुलम् ॥ ८५ ॥

शवादीनां शान्तानां छन्दसि व्यत्ययो वास्यात् । भेदति । भिन
त्ति । बहुलग्रहणं सर्वव्यभिचारार्थम् ।

सुप्ति हुपग्रह लिङ्ग नराणां

काल् हलच् स्वर कर्तृ यङ्गां च ।

व्यत्यय मिच्छति शास्त्रकृ वेपां

सोऽपि च सिध्यति बाहुल्येन ॥

लिङ्याशिष्यङ् । ८६ ॥

आशीर्लिङ्गिपरत ञ्छन्द स्यङ् प्रत्ययः स्यात् । मन्त्रं बोधेम ॥

वृशे रगवाच्यः ॥

पितरं च वृशेयम् ॥

कर्मव र्कर्मणा तुल्यक्रियः ॥ ८७ ॥

कर्मणा तुल्यक्रियः कर्ता कर्मव तस्यात् । कर्मकारकं यदाकर्तृत्वेन
विवक्ष्यते तदा कर्मकार्याणि य गात्मनेपद् चिण् चिण्वदिटः
स्यु रित्यर्थः । क्रियते अकारि कारिष्यतेवा घटः स्वयमेव । व
त्किम् । अकर्मकाश्रयो भावे लो यथा स्यात् । भिद्यते कुसूत्रेण ॥

छान्त वाच्यः कर्ता कर्मवत् ॥

तेन कुसूत्रेण त्यत्र द्वितीयान् । कर्मणेति किन् । असि दिछन
त्ति । स्थाली पचति ॥

एकस्मिन् धातौ कर्मकर्ता कर्मवत् ॥

तेनेऽन । पच त्योदनं देवदत्तो, राध्य त्योदनः स्वयमेव ॥

कर्मस्थ भावानां कर्मस्थक्रियाणां च धर्मबद्धावः ॥

कर्मस्थः पचते भावः कर्मस्थाच भिद्येः क्रिया ।

मासासिभावः कर्तृस्थः कर्तृस्थाच गमेः क्रिया ॥

मास मास्यत इत्यादौ माससंबन्ध्यासिभायो मासासिभावः ॥

तप स्तपःकर्मकस्यैव ॥ ८८ ॥

तपःकर्मकस्य तपेः कर्ता कर्मव तस्यात् । तप स्तप्यते तापसः ।

तपः कर्मकस्य किम् । उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः । उत्तप्यमा
नं सुवर्णं सुवर्णकारं वित्तपति ॥

नदुह स्नु नमां यक्चिणौ ॥ ८९ ॥

एषां कर्मकर्तरि यक्चिणौ न । दुग्धे अदुग्ध प्रस्तुते प्रास्त्रोष्ट वा
गौः स्वयमेव । नमते अनंस्तवा दण्डः स्वयमेव ॥

णिअन्धि ग्रन्थि ब्रू आत्मनेप दाकर्मकाणां
कर्मकर्तारि यक्विणौ न ॥

कारयते अचोत्तरतवा कटः स्वयमेव । उत्पुच्छयते उदपुपुच्छतवा
गौः स्वयमेव । अन्धते अअन्धिष्ट, ग्रन्थीते अग्रन्धिष्ट^१ ब्रूते अवो
षतवा श्लोकः स्वयमेव । येषा मकर्मकाणा मात्मनेपदं विहितं,
ते यदाऽन्तर्भावितण्यथा स्सकर्मका स्तदा कर्म कर्तारि यक्चिणो
निर्वेधः । विकुषते व्यकुषतवा स्वयमेव सैन्यवाः । स्वयमेव प
लायन्त इत्यर्थः ॥

कुपि रजोः प्राचां श्यन् परस्मैपदं च ॥ ९० ॥

अनयोः कर्मकर्तारि श्यन्परस्मैपदे वास्तः । यगात्म नेपदापवा
दः । कुप्यति कुप्यतेवा पादः स्वयमेव । रज्यति रज्यतेवा वक्त्रं
स्वयमेव । व्यवस्थित विभाषेयम्^२ । ते नाधेधातुके नस्तः । चु
कुषे कोषिपीष्टि कोषिप्यते अकोषिवा पादः स्वयमेव । ररञ्जे र
रञ्जोष्ट ररञ्ज्यते अरञ्जिवा वक्त्रं स्वयमेव ॥

धातोः ॥ ९१ ॥

- १ 'अन्धिग्रन्थिसंदर्भे चुराणवा धृषीयौ खला स्वयमेव । अअन्धिष्ट मेखला
तयोर्गिजभावपक्षग्रहणं, तथा कया स्वयमेव । कैयाधिकयोस्तुग्रन्थीते मू
दिष्पि पदयंते तयोरपिग्रहणम् । न्धः स्वयमेव । अन्धीते मेखलास्व
... । अन्धिग्रन्थोरधृषीयवोः ग्रन्थ यमेव ॥' इति पदम् ङ्जयीं चुर
ति ग्रन्थेदेवदत्तः । अन्धति मेख नाम ॥ ग्रन्थेतेर्गुणः स्वयमेव । अ २ कुपिरजोः व्यवस्थिति विभाषेयम् वि.
ग्रन्थेष्ट गुणः स्वयमेव ॥ अन्धते मे

आतृतीया ध्यायान्तं वक्ष्यमाणाः प्रत्यया धातोर्ब्रूयाः । आर्षधा
तुर्कर्मज्ञार्या (३।४।११४ सू॥) धातोरि त्युच्चार्य यो विहितइ
त्येतदर्थलाभार्थं मय मधिकारः । शमिधातो (३।२।१४)
रित्यतो धातुग्रहणा नुवृत्त्या तदर्थलाभा दिवं सूत्रं व्यर्थम्, कृदुप
पदसंज्ञा वासरूपविधयो प्युत्तरत्नै वानुवृत्त्या भविष्यन्ति, नपूर्वत्वे
तिस्थित माकरे ॥

तलोपपदं सप्तमीस्थम् ॥ ९२ ॥

अस्मिन् धात्वधिकारे कर्मण्यण् (३।२।१) इत्यादौ सप्तमीनिर्दिष्ट
मुपपदसंज्ञं स्यात् । कुम्भकारः ॥

कृदतिङ् ॥ ९३ ॥

अस्मिन्नधिकारे तिङ्बर्जः प्रत्ययः कृत्संज्ञः स्यात् । कर्तव्यम् ।
अतिङ्किम् । जीयात् ॥

वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् ॥ ९४ ॥

अस्मिन्नधिकारे असरूपोऽपवाद उत्सर्गस्यवा बाधकः स्यात्
स्त्र्यधिकारविहितं बर्जयित्वा । ष्रुल् ट्चौ (३।१।१३३) ।
इगुपध इति प्री किरः कः (३।१।१३५) । विशिपः । विक्षेप
कः । विक्षेप्ता ॥ असरूपः किम् । गोदः । कम्बलदः । अणः
को नित्यं बाधकः^४ ॥

1 'बीयात्' इति काशिका

2 कर्मण्यण इत्यणः धातोऽनुपसर्गकः इत्ययानित्यं नावक इत्यर्थः ।

नालु बन्धकृत मसारूपम्^१ ॥

अक्षियां किम् । चिकोर्षा । क्तिनो नित्यं वाचः^२ ॥

कृत्याः षाड्ण्वुलः^३ ॥ ९५ ॥

ष्वल्लुच्चा(३।१।१३३) वित्यतः प्रा म्ये प्रत्यया स्ते कृत्यसंज्ञाःस्युः ॥

तद्व्यत्तव्यानीयरः ॥ ९६ ॥

धानो रेते प्रत्ययाः स्युः । तरेफौ स्वराथौ^४ । कर्तव्यम् । कर
पीयम् ॥

वसे स्तव्य त्कर्तरि णिच्च ॥

वास्तव्यः ॥

कर्मकर्तरि केलिमर् वाच्यइति वृत्तौ ॥

भाष्येतु कर्मणो त्कृताम् । पचेलिमा स्तण्डुलाः ॥

अचो यत् ॥ ९७ ॥

अजन्ता घ त्स्वात् । जेयम् । हलन्तानां ष्यद्विधाना^५के वाजन्त नि

धमे लङ्घे अङ्ग्रहण म जन्त भूतपूर्वादिषु यथा स्या दित्येवमर्थम् ।

दित्स्यम् । अतो लोपे आर्थधातुकइति विषयसप्तमी पक्षे इह^६ अथो

1. परिभाषेयम् । इमाद्वयधेतिप्राप्तम् 2. क्षिप्सक्तिमित्यु - त्सर्गस्यक्तिनःअत्र
प्रत्ययमात्रकोददातेदधात्वोर्विभाषे
स्वभावि स्यनेमअपचाइत्वा त्रित्यंवाभ
इत्यर्थः ।

तिघाप्रत्ययविकल्पो स्याःशापकः ।
अन्यथा सुबन्धकृता दसारूप्यादेव
धचिबधेणोभविष्यतीति किं विकल्पे
न ॥

3. अयंपाठोवृत्त्यनुरोधीनभाष्यसम्मतः
इति इरंरसमभ्येसंप्रमि ।

4. ऋहृलोर्षात्प्रत्यये ।

जनम् । परसप्तमोत्त्रे स्वष्टार्थं मञ्जुहणम् ॥

तकि चति शसि यति जनीनां मृपर्मस्थानम् ॥

तक्यं । चत्यं । शस्यं । यत्यं । जन्यं ॥

हनो वा बभच ॥

बध्यं । घास्यम् ॥

पो रद्गुपधात् ॥ ९८ ॥

पवर्गान्ता ददुपधा यत्स्यात् । ण्यतोऽपवादः । कृष्यं । कृष्यं ।

पोः किय् । वाक्यं । अदुपधत्किम् । कोष्यं । तपरः किय् ।

आप्यम् ॥

शकिसहोश्च ॥ ९९ ॥

यत् । शक्यम् । सह्यम् ॥

गद मद्र चर यम श्वानुपसर्गे ॥ १०० ॥

एभ्योऽनुपसर्गेभ्यो यत्स्यात् । गद्यं । मृद्यं । चर्यं । यम्यं ।

अनुपसर्गे किय् । प्रगाद्यमित्वादि । यमः पूर्वेष्वैव सिद्धे अनुप

सर्गावेवेति नियमार्थं ग्रहणम् ॥

चरे राष्ट्रय गुरौ ॥

आचर्यो वेशः । गुरौतु आचार्यः ॥

अवद्य पप्य बर्या मद्भ्यं पणित

द्व्यानिरोधेषु ॥ १०१ ॥

एते यथाक्रमं गर्ह्यादिषु यदन्ता निपात्यन्ते । अवर्धं गर्ह्यचेत् ॥
 अनुद्यमन्यत् । वदं स्मृपि कयप्व (३ । १ । १०६) ॥ पण्यं प
 णितव्यंचेत् । पाण्यमन्यत् । स्तुत्य मित्यर्थः ॥ शतेन वर्या क
 न्या । अनिरोधश्चेत् । वरित् न्यमाभावो ऽ निरोधः । वृत्त्या
 न्या । एतिसु शसित्यादिना (३ । १ । १०९) कयप् ॥ वर्येति
 स्त्रीलिङ्गनिर्देशः किम् । वार्या ऋत्विजः । ऋत्विजामपि यष्टुभि
 र्वरणे नियमाभावः ॥

वह्यं करणम् ॥ १०२ ॥

करणे वाच्यमिति निपात्यते । वह्यं शकटम् । करणं किम् ।
 वाह्य मन्यत् ॥

अर्यः स्वामि वैश्ययोः ॥ १०३ ॥

प्यति प्राप्तो यदन्त एतयो निर्पात्यते । अर्यः स्वामी वैश्योवा ।
 ब्राह्मण स्वार्यः ॥

स्वामि न्यन्तो दातृत्वं वाच्यम् ॥

यतो ऽजाव (६ । १ । २१३) इति वाचनार्थम् ॥

उपसर्यां काल्या प्रजने ॥ १०४ ॥

निपातो ऽयम् । प्राप्तकाल्य काल्या । समय स्तदस्य प्राप्त (५ ।
 १ । १०४) मित्यर्थे कालाद्यत् (६ । १ । १०७) । प्रजनं गर्भप्र
 रणम् । प्रजने प्राप्तकालाच्चेत् उपसर्यां नौः । उपसर्याऽन्या ।

अजर्यं संगतम् ॥ १०५ ॥

नञ् पूर्वा ज्जोर्यते र्यं निपात्यते । संगतं चेत्कर्तुं । संगतं संग
मः । नजोर्यतो त्यजर्यं मार्यसंगतम् । संगतं किम् । अजरिता
कम्बलः ॥

वद स्सुपि क्यप्च ॥ १०६ ॥

अनुपसर्गे स्युपपदे वदः क्यव्यतौ स्तः । ब्रह्मोद्यं ब्रह्मवद्यम् ।
सुपि किम् । वाद्यम् । उपसर्गे तु प्रवाद्यम् ॥

भुवो भावे ॥ १०७ ॥

अनुपसर्गे सुपि भुवः क्यप्स्याद्भावे । ब्रह्मभूयं । ब्रह्मत्व मित्य
र्थः । सुपि किम् । भव्यम् । अनुपसर्गे किम् । प्रभव्यम् ॥

हन स्तच ॥ १०८ ॥

सुप्यनुपसर्गे हन्तेः क्यप् स्याद्भावे । तकार आन्तादेशः । ब्रह्म
हत्या । ह्रीत्वं लोकात् । सुपिकिम् । घातः । अनभिधानाद्
भावे ण्यञ् । अनुपसर्गे किम् । प्रघातः ॥

एति स्तु शा स्तु वृ जुषः क्यप् ॥ १०९ ॥

भावे सुप्यनुपसर्गइति निवृत्तम् । एभ्यः क्यप् स्यात् । इत्यः ।
स्तुत्यः । शिष्यः । वृत्यः । आदृत्यः । जुष्यः । पुनः क्यन्ग्रह
णः पौरावश्यक (३ । १ । १२५) इति ण्यद्वाधनार्थम् । अवश्य

1. वदस्सुपीत्यतः क्यन्नि स्यनुवर्तमानेषु तः क्यन्ग्रहणमित्यर्थः ।

स्तुत्यः । इति इत्स् इत्स् । इत्स्त्वायां प्रस्तिवजः ॥

शंसि इति गुहिभ्योवा ॥

शस्वम् । शंस्यम् । दुह्यम् । बोह्यम् । मुह्यम् । गोह्यम् ॥

आह्युर्वा दञ्जे स्मृशायाम् ॥

आह्यम् ॥—कथं तर्हि उपेयविति । ईको रूपम् । इण स्तूपे
त्यमित्येव ॥

ऋदुपधाञ्च क्लृपि चृतेः ॥ ११० ॥

ऋदुपधाञ्च क्यप् स्यात् । इत्यम् । क्लृपि चृत्योस्तु कल्प्यम् ।
चर्त्यम् । तपरःकिर् । क्लृत्संशब्दने । ण्यवेव कीर्त्यम् । कीर्त्
यते णिजभावपक्षे ण्यत् । ण्यन्तात् यता भाव्यम् ॥

पाणौ सृजे ण्यत् ॥

पाणिसर्ग्या रज्जुः ॥

समवपूर्वाच्च ॥

समवसर्ग्या ॥

ईचखनः ॥ १११ ॥

खनः क्यप्स्या दीकार आन्तादेशः । ख्यम् । दीर्घोच्चा रणं ये
विभाषेति (६ । ४ । ४३) पक्षे आत्व बाधनार्थम् । प्रत्ययसं
नियोगशिष्टस्य इकार स्यान्तरङ्गत्वा दात्वभाप्त्यभावाद्भ्रस्वविधाव
पि नबाधकमि त्याकरे ॥

१ 'इगतावैलस्य ।' इतिहरद्वयः

भृजोऽसंज्ञायाम् ॥ ११२ ॥

अस्मात्कस्या दसंज्ञायाम् । भृत्याः कर्मकराः । संज्ञायाम् भा
र्यानामक्षत्रियाः ॥

संपूर्वाद्वा ॥

संभृत्याः । संभार्याः ॥— कर्मणिष्यति भार्याशब्दः ॥

मृजेर्विभाषा ॥ ११३ ॥

अस्मात् क्यन्वा स्यात् । परिमृज्यः । परिमार्ग्यः ॥

राजसूय सूर्यं मृषोद्य रुच्य कुप्य कृष्ट

पच्याव्यध्याः ॥ ११४ ॥

एते क्यपि निपात्यन्ते । राजनि तृतीयान्ते प्रथमान्ते वीपपचे सु
नोतेः क्यप् । राज्ञा मूयते राजावा सोतव्यः राजसूयः ॥ सर्वे
कृत्वम् । सुवतेर्वा रुडागमः । सरति सुवतेवा सूर्यः ॥ वदस्सुपो
ति (३।१।१०६) मृषापूर्वस्य यद्वाधनार्थं निपातः । मृषोद्य
म् ॥ रोचतेऽसौरुच्यः । गुपेरादेः कृत्वसंज्ञायाम् । कुप्यम् । गो
प्य मन्यत् ॥ कृष्टे पच्यन्ते कृष्टपच्याः । कर्मकर्तरि निपातनम् ॥
नच्यथन्ते अव्यध्याः ॥

भियो छ्रौनदे ॥ ११५ ॥

भिदे रुज्जोश्च कर्तरि क्यप् निपात्यते नवेऽभिधेये । रुज्जोर्धत्वंच ।
भिनतीति भिद्यः । रुज्जुत्पुदकमि त्युद्धोनदः । अन्यत्र भेत्ता ।

उज्झिता ॥

पुष्यसिद्धौ नक्षत्रे ॥ ११६ ॥

अधिकरणे क्यवन्त निपाता वेतौ । पुष्यन्त्यस्मि ऋर्थाः पुष्यः ।
सिध्यन्त्यस्मिन्निति सिध्यः । नक्षत्रे किम् । पोषणः । मोघनः ॥

विपूय विनीय जित्या मुञ्ज कल्क हलिषु ॥ ११७ ॥

एते यथाक्रमं मुञ्जाद्यर्थेषु । कर्मणि घति प्राप्ते क्यवन्ता निपात्य
न्ते । विपूयो मुञ्जः । विपव्यमन्यत् । विनीयः कल्कः । विवेय
मन्यत् । जित्यो हलिः । जेय मन्यत् । मह द्रुलं हलिः ॥

प्रत्यपिभ्यां ग्रहे इच्छन्दसि ॥ ११८ ॥

क्यप् । प्रतिगृह्यम् । अपिगृह्यम् । छन्दसि किम् । प्रतिग्रा
ह्यम् । अपिग्राह्यम् ॥

पदास्वैरि बाह्यापक्ष्येषुच ॥ ११९ ॥

एष्वर्थेषु ग्रहेः क्यप् स्यात् । प्रगृह्यम्, अवगृह्यं वापदम् । यस्य
प्रगृह्यसंज्ञा अवग्रहोवा क्रियते तदेव मुच्यते । अस्वैरी परव
शः । गृह्या इमे । परतन्त्रादित्यर्थः । बाह्यायां ग्रामगृह्याभेना । शा
या द्रुहिः स्थितेत्यर्थः । स्त्रीलिङ्गनिवेशा तुभ्रपुंसकयोर्न । पक्षेभ
वः पक्ष्यःदिगादिभ्यो यत् (४ । ३ । ५४) । पक्ष्योमार्गः ।
वासुधेवगृह्यः । तत्पक्षाश्रित इत्यर्थः ॥

विभाषा कृवृषीः ॥ १२० ॥

अभ्यां वा क्यप् । कृत्यम् । कार्यम् । वृष्यम् । वष्यम् ॥

युग्यञ्च प्रत्रे ॥ १२१ ॥

युजेः क्यप् कुत्वेच निपात्यते वाहने । युग्योश्चः । गजोवा ।
योग्यमन्यत् ॥

अमावस्य दन्यतरस्याम् ॥ १२२ ॥

अमापूर्वस्य वसे ष्यति वृद्धभवोवा निपात्यते । अमा सह वस
तोऽस्यां मूर्याचन्द्रमसावि ल्यमा बस्या । अपावास्या । एकदेश
विकृत स्यान्नन्यत्वा दमावास्यायावे (४ । ३ । ३०) ल्यमावस्या
शब्दस्यापि वुनणौ सिध्यतः । तित्स्वरितत्वं (६ । १ । १८५)
च । अन्यथा यतोऽनावह (६ । १ । २१३) लाद्युदात्तं स्यात् ॥

छन्दसि निष्टक्यं देवहूय प्रणीयोऽनीयोच्छिष्य

मर्यं स्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ

प्रतिषीव्यब्रह्मवाद्य भाव्य स्ताव्यो

पचाय्यपृडानि ॥ १२३ ॥

एते छन्दसि निपात्यन्ते । निपूर्वात्कृते र्यदपचादो ष्यत् । आद्यन्त
विपर्ययो निस ष्यत्वेच निपात्यते । निष्टक्यं चिन्वोत । देवपूर्वात्
ह्वयतेः क्यप् । जुहोतेर्वा तुगभावो दोर्घश्च । देवेभ्यो हूयतइति वे
वहूयः पञ्चुः । प्रोत्पूर्वाञ्जयतेः क्यप् । प्रणोयः । उनीयः । उत्पूर्वा
च्छिषेः क्यप् । उच्छिष्यः । मृ सृ ध्वृ एभ्योऽयत् । मर्यः । स्तर्यां

स्त्री निर्वेशा लुनपुंसकयोर्न । ध्वर्यः । स्तनेर्यत् । ष्यञ्च । खन्यः ।
 खान्यः । वेदपूर्वाद्यजे र्यः । वेदयज्या । स्त्रीनिर्वेशः प्राग्घत् । आ
 ङपूर्वात् पृच्छेः क्यप् । आपृच्छ्यः । प्रतिपूर्वा त्सिवः क्यप् षत्वं
 च । प्रतिषीव्यः । ब्रह्मणि वदे ष्यत् । ब्रह्मवाद्यम् । भूस्तौत्योर्ण्य
 त् । भाव्यः । स्ताव्यः । उपाञ्चिनोते ष्यदायौ पृढेचोत्तरपदे ।

उपचार्यपृढं हिरण्यइति वाच्यम् ॥

उपचेय पृढ मन्यत् ॥

ऋहलो ष्यत् ॥ १२४ ॥

ऋवर्णान्ता ऋलन्ताच्च धातोर्ण्य ल्यत्ययः स्यात् । कार्यं । वाक्यम् ॥

ओ रावश्यके ॥ १२५ ॥

उवर्णान्ता ष्यत्स्यादवश्यभावे शोत्ये । लाव्यम् । आवश्यकोकि
 म् । लव्यम् । आवश्यकइत्य स्यानुपपदत्वे ऽपि मयूरव्यंसकादिषु
 निपातना दवश्यलाव्य मित्यादा वुत्तरपदप्रकृति स्वरत्व मि त्या
 करे ॥

आमु युवपि रपि लपि त्रपि चमश्च ॥ १२६ ॥

आङ्पूर्वा त्सुनोते र्वादिभ्यश्चण्यत्स्यात् । यतो ऽपवादः । आसा
 व्यम् । याच्यम् । वाप्यम् । लाप्यम् । त्राप्यम् । आचाम्यम् । चका
 राहाभ्यम् ॥

आनाच्यो ऽनित्ये ॥ १२७ ॥

ष्यदन्तो रं निपात्यते । अनित्ये र्यं । आनाय्यो दक्षिणाभिः । आ
नेयो न्यः ॥

गार्हपत्ययोनिके दक्षिणाया वेवाय मिष्यते ॥

नदक्षिणाग्निमाले पि । तस्यहि योनि र्चिकल्प्यते । वैभ्यकुलादित्त
वतो भ्राष्ट्रा द्वाह्वपत्या दाहवनीयाद्देति ॥

प्रणाय्यो ऽसंमत्तौ ॥ १२८ ॥

नविद्यते संमतिः पूजा यस्मिन् सोऽसंमतिः । तस्मिन् प्रणाय्यइति
निपात्यते । प्रणाय्य श्वोरः । प्रणेयोन्यः । ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्र
ह्म ब्रूया त्प्रणाय्या यान्तेवासिन इत्यादौ क्वचि त्पूजितेऽपि बाहुळ
का ऋवति ॥

पाय्य सांनाय्य निक्काय्य धाय्या मान

हविर्निवास सांनाय्यनीषु ॥ १२९ ॥

पाय्यादयो यथक्रमं मानादिषु निपात्यन्ते । माकोण्य दावेःपश्च नि
पात्यते । पाय्यं मानं । मेय मन्यत् । संपूर्वा ऋयते ष्यदायादेशा तु
पसर्गदीर्घत्वंच । सांनाय्यं हविः । संमेय मन्यद् । रुदित्वा इवि
त्रिंशे पयस्येव । निपूर्वा चिनोते ष्यदाया वादिकत्वंच । निक्का
य्यो निवासः । निचेय मन्यत् । धानोष्पत् । धाय्या सामिधेनी ।
साच ऋग्विशेषः । धेय मन्यत् । रुदिशद्वत्वा दसामिधेन्यामपि क
चित्प्रयोगः । धाय्याः शंसलोति ॥

क्रतौ कुण्डपाय्य संचाय्यौ ॥ १३० ॥

निपातावेतौ । तृतीयान्त कुण्डपूर्वात्पिबते रधिकरणे यद्युक्तौ निपा
त्येते । कुण्डैः पीयते ऽस्मिन् सोमइति कुण्डपाय्यः । संपूर्वा चिनो
ते ष्यदायौ । संचोच तेऽस्मिन् सोमइति संचाय्यः क्रतुः । क्रतौकि
म् । कुण्डपानं । संचेयम् ॥

अग्नौ परिचा व्योपचाय्य समूहाः ॥ १३१ ॥

अग्नावेते निपात्यन्ते । पर्युपपूर्वा चिनोते ष्यदायादेशौ । परिचार्य
चिन्वोत । उपचाय्यम् । संपूर्वा द्वे ष्यति संप्रसारण दीर्घत्वे । स
मूर्ह्यं चिन्वोत । अग्नौकिम् । परिचेयम् । उपचंयम् । संवाह्यम् ॥

चित्याग्नि चित्येच ॥ १३२ ॥

निपातावेतौ । चित्योग्निः । अग्निचयन मग्निचित्या । भावेव्यत्प्रत्यय
स्तुक्चनिपात्यते । तेनान्तोदात्तत्वं भवति । अग्नावेव । चंयमन्यत् ॥

एवुल् तृचौ ॥ १३३ ॥

धातो रेतौ प्रत्ययौस्तः । कारकः । कर्ता ॥

नन्दिग्रहि पचादिभ्यो ल्युणि न्यचः ॥ १३४ ॥

त्रिभ्यो गणेभ्य स्त्रयः प्रत्ययाः क्रमा त्स्युः । नन्धादिभ्यो ल्युः ।
नन्दनः । ग्रह्यादिभ्यो णिनिः । ग्राही । पचादिभ्योऽच् । पचः ।
पचादि राकृतिगणः ॥

इगुपधज्ञा प्रीकिरः कः ॥ १३५ ॥

इगुपधेभ्यो ञादिभ्यश्च कः स्यात् । क्षिपः । बुधः । जानातीतिङ्गः ।

प्रीणातोति प्रियः । किरतोति किरः । पचादित्वाद्देवः, वेषः, इत्यादि ।

आत श्रोपसर्गे ॥ १३६ ॥

उपसर्गेऽपपक्वे आदन्ता त्कः स्यत् । णापवादः । प्रस्थः । सुग्लः ॥

पो घ्रा ध्मा धेट् दृशः शः ॥ १३७ ॥

एभ्यः शः स्यादुपसर्गे । उत्पिबः । उज्जिघ्नः । उद्धमः । उद्धयः । उत्पश्यः ।

अनुपसर्गे पीष्यते ।

पभ्यः ॥

जिघ्रते स्मङ्गायां न

व्याघ्रः ॥

अनुपसर्गां लिम्पविन्दधारिपारि वेद्यु
देजिचेति साति साहिभ्यश्च ॥ १३८ ॥

एभ्योऽनुपसर्गेभ्यः शप्रत्ययः स्यात् । धार्यादयो ष्यन्ताः । लिम्पः । विन्दः । धारयः । पारयः । वेदयः । उद्वेजयः । चेतयः । साति ससौत्रो धातुः । सातयः । साहयः । अनुपसर्गात्किम् । प्रलिपः ।

नौलिम्प्येः स्मङ्गायाम् ॥

निलिम्पा नाम देवाः ॥

गवादिषु विन्दे स्मङ्गायाम् ॥

गोविन्दः । अरविन्दम् ॥

ददाति दधात्यो विभाषा ॥ १३९ ॥

सप्तत्ययः । पक्षेऽण् ददः । दायः । दधः । धायः । अनुपसर्गादे-
व । प्रदः ॥

ज्वलिति कस्न्तेभ्यो णः ॥ १४० ॥

इति र् घर्षः । ज्वलादिभ्यः कस्न्तेभ्यो वा णः स्यात् । पक्षे पचा
द्यच् । ज्वलः । ज्वालः । चालः । चलः । अनुपसर्गादेव । प्रज्वलः ॥
तनोते ङी वाच्यः ॥

अवतानः ॥

श्याऽऽह्यधा स्नुसं स्रवती णवसावहलिह

श्लिष श्वसश्च ॥ १४१ ॥

अनुपसर्गा द्वेतिच निवृत्तम् । श्यैर् आदन्ता ह्यधावेशणप्रत्ययः
स्यात् । श्यैर् स्यत्यो रातश्चोपसर्गइति (३ । १ । १३६) बाधना
र्थे ग्रहणम् । अवश्यायः । दायः । व्याघः । आस्त्रावः । संस्त्रावः ।
अत्यायः । अवसायः । अवहारः । छेहः । श्लेषः । श्वासः ॥

दुन्यो रनुपसर्गे ॥ १४२ ॥

आभ्यां णः स्यात् । दुनोतीतिदावः । नयतोतिनायः । अनुपसर्गेकि-
म् । प्रदवः । प्रणवः । पचाद्यच् (३ । १ । १३४) ।

विभाषा ग्रहः ॥ १४३ ॥

णः । पक्षेऽच् । ग्राहः । ग्रहः ॥

भवतेश्च ॥

भावः । भवः ।

गोहेकः ॥ १४४ ॥

गोहे वाच्ये ग्रहेः कस्यात् । गृहम् । तात्स्थया चाच्छब्दम् । गृहा
दाराः ।

शिल्पिनि ष्वुन् ॥ १४५ ॥

धातोः ष्वुन्प्रत्ययः स्याच्छिल्पिनि वाच्ये ॥

वृत्ति खनि रञ्जिभ्यए वेप्यते ॥

नर्तकः । नर्तको । खनकः । रजकः । रजकस्येतिभाष्येप्रयोगादनुना
सिक लोपः ॥

गस्थकन् ॥ १४६ ॥

गायतेः थकन्प्रत्ययः स्याच्छिल्पिनि । गायकः ॥

ण्युट्च ॥ १४७ ॥

गायते विशिल्पिनि ण्युट् स्यात् । गायनः ॥

हश्च व्रीहि कालयोः ॥ १४८ ॥

जहाते जिहोतेश्च ण्युट्प्रत्ययः स्यात् व्रीहौकालेच वाच्ये । हायना
नाम व्रीहयः । हायनो वत्सरः ॥

प्रुसृत्व स्समभिहारे वुन् ॥ १४९ ॥

एभ्यो वुन् स्यात्क्रिया समभिहारे । प्रवकः । सरकः । लमकः ।

साधुकारिणोध्यते ॥

समभिहाराभावे पि सत्यपि तस्मिन् दुष्टकारिणि ॥

आशिषिच ॥ १५० ॥

आशिषि गम्यमानायां धातोर्बुन् स्यात् । जीवतात् । जीवकः
नन्दकः । भवकः ॥

इतिश्रीमहोपाध्याय श्रीमद्राघवसोमयाजिकुलावतंस श्रीमद्
द्वैत विद्याचार्यश्रीमत्तिरुमलार्यवर्यस्य सूनोरक्षभङ्गस्य
कृतौ व्याकरणमिताक्षरायां वृत्तौ तृतीया
ध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

तृतीयाध्यायद्वितीयपादः

कर्मण्यण् ॥ १ ॥

त्रिविधं कर्म । निर्वर्त्यं विकार्यं प्राप्यंच । सत्रं कर्मण्युपपदे धातो
रण् स्यात् । निर्वर्तयम् । कुम्भकारः । विकार्यं । काण्डं लुनातोति
काण्डलावः । प्राप्यम् । वेदं मधीते वेदाध्यायः । ग्रामगच्छति, आ
दित्यं पश्यति, हिमवन्तं शृणोतीत्ये तानभिधाना अभवति । अन
भिधानं चाप्तोपदेशात् ज्ञेयम् ।

शौलि कामि भिक्षाचरिभ्योणः, पूर्वपदप्रकृति स्वरत्वंच ॥
मांसशीला । मांसकामा । मांसभक्षा । कल्याणाचारा । णोक्तथा
ङीप् नभवति ॥

ईक्षिभ्योः ॥

सुखप्रतीक्षा । बहुक्षमा ॥

अकारादनुपपदात्कर्मोपपदो विप्रतिषेधेन ॥

ओदनपाचः ॥

ह्रा वा मश्च ॥ २ ॥

ह्रवेञ् स्पर्धायां शब्देच । वेञ् तन्तुसन्ताने । माङ्माने शब्देच । ए
भ्यः कर्मण्युपपदे अण् स्यात् । कापवादः । स्वर्गध्वायः । तन्तु

वायः । धान्यमायः ॥

आतो ऽनुपसर्गेकः ॥ ३ ॥

अनुपसर्गेभ्य आदन्तेभ्यः कर्मण्युपपदे कः स्यात् । अणोपवादः ।
गोदः । अनुपसर्गइतिकिम् । वडवा संदायः ॥

सु पिस्थः ॥ ४ ॥

सुप्युपपदे तिष्ठतेः कस्स्यात् । कूटस्थ इत्यादि ॥ सुपीतियोगविभः ।
गः कर्त्तृर्थः । द्वाभ्यां पिवतीति द्विपः ॥ ततःस्थो भावार्थः । आखू
नामस्थान माखून्त्वं वर्तते ॥

तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः ॥ ५ ॥

एतयोः कर्मणो रूपदयोः परिमृजापनुदोःकः स्यात् । तुन्दपरिमृ
जः । अलसइष्टिः । तुन्दपरिमर्जो न्यः । शोकापनुदः । सुखाहर्तृर्थे
व । शोकापनोदो ऽन्यः ॥

मूलविभुजादिभ्यश्च ॥

मूलानि विभुजतीति मूलविभुजो रथः । नखमुचानि धनूषि । का
कगुहा स्तिला इत्यदि । आकृति गणोऽयम् ॥

प्रो दाज्ञः ॥ ६ ॥

सोपसर्गार्थोऽयम् । सर्वप्रदः । पथिप्रज्ञः । इतिकिम् । गोसंदायः ॥

समिख्यः ॥ ७ ॥

गां संचष्टे गोसंख्यः । पशु संख्यः ॥

गापोष्टक् ॥ ८ ॥

गायतेः पिबतेश्च टक् स्यात् । कापवादः । सामगः । सामगी ॥

सुराशोध्वोः पिबतेः ॥

सुरापः । शीघ्रुपः । एतयोः किम् । क्षोरपा ब्राह्मणो । अनुपसर्गइत्ये
व । सामसंगायाः ।

बहुळ्छंदसि ॥

सुरापो । सुरापा ॥

हरते रनुदागमनेऽच् ॥ ९ ॥

हरतेः कर्मण्युपपदे अच्प्रत्ययः स्यात् । कवचहरः उत्क्षेपणे तु भा
रहारः ।

अचमकरणे शक्ति लाङ्ग लोङ्गुश यष्टि तोमर घट घटी धनु
षु ग्रहे रूपसंख्यानम् ॥

शक्तिग्रह इत्यादि ।

सूत्रेच धार्यर्थे ॥

सूत्रग्रहः । सूत्रं धारयतीत्यर्थः । सूत्रग्राहोऽन्यः ॥

वयसिच ॥ १० ॥

वयसि गम्यमाने हरतेः कर्मण्युपपदे अच्स्यात् । उद्यमनार्थ आर
म्भः । यदुद्यमनं क्रियमाणं संभाव्यमानं वा वयो गमयति तत्रार्थं वि

धिः । कवचहरः क्षत्रियकुमारः ॥

आङ्घ्रि ताच्छील्ये ॥ ११ ॥

आङ्घ्रिपूर्वा ङ्घ्रतेः कर्म ण्युपपदे अच्स्यात् ताच्छील्ये । ताच्छील्यं
तत्त्वभावता । पद्माहरः । पुष्पाहरणे फलनिरपेक्षा प्रवृत्तिरित्यर्थः ।
ताच्छील्य इतिकिम् । भाराहारः ॥

अर्हः ॥ १२ ॥

अस्मा त्कर्म ण्युपपदे अच् स्यात् । त्रियां विशेषः । पूजार्हा ब्राह्म
णी ॥

स्तम्ब कर्णयो रमि जपोः ॥ १३ ॥

स्तम्ब कर्णयो रूपपदयोः रमि जपो रच् स्यात् । अकर्मकत्वा त्कर्म
णीति नसंबध्यते ॥

क्रमेण हस्ति सूचकयो रिष्टिः ॥

स्तम्बेरमतइति स्तम्बेरमो हस्ती । कर्णेजपतीति कर्णेजपः सूचकः ।
तत्पुरुषे कृतिवहुळमिति (६ । ३ । १४) सप्तम्या अलुक् । हस्तिसूच
कयोः किम् । स्तम्बे रन्ता । कर्णेजपिता ॥

शमिधातो स्संज्ञायम् ॥ १४ ॥

शम्युपपदे धातुमात्रा दच् संज्ञायां । शङ्करः । शम्भवः । पुनर्धातु
ग्रहणं कृञोद्देशेत्वादिषु ट्वाधनार्थम् । शङ्करानाम प्रव्राजिका ।

अधिकरणे शोतेः ॥ १५ ॥

अच् । स्वे श्वेतइति स्वशयः ॥

पार्श्वीदि षूपर्मख्यानम् ॥

पार्श्वीभ्यां श्वेते पार्श्वशयः । उदरशयः । पृष्ठशयः ॥

दिग्धसहपूर्वाच्च ॥

दिग्धेन सह श्वेते दिग्धसहशयः ॥

उत्तानादिषु कर्तृषु ॥

उत्तान श्वेते उत्तानशयः । अवमूर्धशयः ।

गिरौड ऋन्दसि ॥

गिरिशः ।

चरे छः ॥ १६ ॥

अधिकरणे चरे छः स्यात् । कुरुचरः । कुरुचरी ॥

भिक्षासे नादा येषुच ॥ १७ ॥

एषु चरे छः स्यात् । भिक्षाचरः । सेनाचरः । आदायचरः ॥ कथं
सहचरः सहचरीति । पचादिषुचरडिति पठ्यते । सुप् सुपेति (२॥
१॥४) समासः ॥

पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सतैः ॥ १८ ॥

एषु सतैः छः स्यात् । पुरस्सरः । अग्रतस्सरः । अग्रे सरः । एत्वं
निपातनात् । अग्रसरमितितु बाहुळका त्समथनोयत् ॥

पूर्वे कर्तरि ॥ १९ ॥

अस्मिन् सते ष्टः स्यात् । पूर्वस्सरतीति पूर्वसरः । कर्तरोत्तिकिम् ।
पूर्व* सरतीति पूर्वसारः ।

कृओहेतु ताच्छील्यानुलोम्येषु ॥ २० ॥

एषु गम्येषु कर्माणि कृञ ष्टः स्यात् हेतौ । विधायशस्करो । ताच्छी-
ल्ये । श्राद्धकरः । आनुकूल्ये । वचनकरः । एषु किम् । कुंभका-
रः ॥

दिवा विभा निशा प्रभा भास्कारा न्तनन्ता

दि बहु नान्दी किं लिपि लिबि बलि भ

क्तिकर्तृचित्र क्षेत्र संख्या जङ्घा वा

द्वहर्द्यत्त धनु ररुष्णु ॥ २१ ॥

दिवादि षूपपदेषु कृञष्टः स्या दहेत्वादावपि । दिवाकरः । विभा-
करः । निशाकरः । प्रभाकरः । भास्करः । सत्त्वं निगातनात् । का-
रकरः । अन्तकरः । अनन्तकरः । आदिकरः । बहुकरः । नान्दो-
करः । किंकरः । लिपिकरः । लिबिकरः । बलिकरः । भक्तिक-
रः । कर्तृकरः । चित्रकरः । क्षेत्रकरः । संख्या । एककरः । द्वि-
करः । जङ्घाकरः । बाहुकरः । अहस्करः । सत्त्वंपूर्ववत् । यत्करः
तत्करः । धनुष्करः । अरुष्करः ॥

किं यत्त द्वहुषु कृओऽच्च ॥

किंकरा । यत्करा । तत्करा । बहुकरा । किंकरोत्यपिकेचित् ॥

* 'पूर्वा' क.

कर्मणि भृतौ ॥ २२ ॥

कुञ्ज ष्टः स्यात् । कर्मकरः । भृतावितिकिम् । कर्मकारः ॥

न शब्दश्लोक कलहगाथावैर चादुसूत्र

मन्त्र पदेषु ॥ २३ ॥

पशुकरोते षो न स्याद्देत्वादौ । शब्दकारः । पदकारः ॥

स्तम्बशकृत्तोरिन् ॥ २४ ॥

अनयोः कृञ् इन् स्यात् ॥ क्रमेणव्रीहिवत्सयोरिष्टिः ॥ स्तम्बकरि
व्रीहिः । शकृत्करिर्वत्सः । अनयोःकिम् । स्तम्बकारः । शकृत्कारः ॥

हरते दृतिनाथयोः पशौ ॥ २५ ॥

दृति नाथयोः कर्मणो हरतेरिन् स्यात् पशौ कर्त्तरि । दृतिहरिः ।
नाथहरिः पशुः । पशौकिम् । दृतिहारः । नाथहारः ॥

फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च ॥ २६ ॥

इच्चन्ता वेतौ निपात्येते । फलानि शृङ्गातीति फलेग्रहिः । एत्वं
निपातनात् । आत्मानं विभतीति आत्मम्भरिः । नुम् निपातनात् ।
चात् । फलेग्रहिः । कुक्षिम्भरिः ॥

छन्दस्विवनसनरक्षि मथाम् ॥ २७ ॥

एभ्यः कर्मण्यपपवे इन् स्याच्छन्दसि । ब्रह्मवर्निन्त्वा । गोसन्नि यौ

पथिरक्षी^१ । द्विवचमान्त मिदम् । हरिर्मथीनाम् ॥

एजेः खश् ॥ २८ ॥

एजृकम्पने । ष्यन्तादस्मात् खश् स्यात् । जनमेजयः । जनान् क
म्पयतीत्यर्थः ॥

वातादिष्वजादीनामुप सङ्घथानम् ॥

वातमजा मृगाः । शुनिन्धयः । खित्यनव्ययस्येतिह्रस्वः । तिलन्तु
दः । शर्भञ्जहामाषाः^२ ओहाक् । शपद्भ्रुः । श्लावितिद्वित्वम् ॥

नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः ॥ २९ ॥

एतयोः खश् स्यात् । नासिकन्धमः । इस्वपुमौ । स्तनन्धयः । स्त
नशब्दस्य परनिपात सामर्थ्यान्नासिकन्धय इत्यपीष्यते । घेटट् त्वा
त् स्तनन्धयी ॥

नाडीमुष्टोश्च ॥ ३० ॥

एतयोरुपपदयो ध्माधेटोः खश् स्यात् । नाल सङ्घथातानुदेशः । ना
डिन्धमः । नाडिन्धयः । मुष्टिन्धमः । मुष्टिन्धयः । चात् । घटिन्ध
मः । घटिन्धयः । खारिन्धमः । खारिन्धयः । खरिन्धमः । खरि
न्धयः । खरीगर्वमी । वातन्धमः । वातन्धयः ॥

उदिकूलेरुजिवहोः ॥ ३१ ॥

उत्पूर्वयोः कूलोपपदयोः रुजिवहोः खश् स्यात् । कूलमुटुजः । कूल

१ 'गोसाक्षि दधिरक्षी' क-वि.

२ 'शर्भञ्जहामृगाः' क-वि.

मुद्गहः ॥

वहाभ्रे लिहः ॥ ३२ ॥

एतदुपपदस्य लिहः खश्स्यात् । वहस्क्रन्धप्रवेशं छेदीति वहंलि
होगौः । अभ्रं लिहोवायुः ॥

परिमाणेपचः ॥ ३३ ॥

परिमाणं प्रस्थादि । तस्मिन् उपपत्तेपचेः खश् स्यात् । प्रस्थं पचा
स्थालो । खारिपचः कटाहः ॥

मितनखेच ॥ ३४ ॥

पचेः खश् । मितम्यचाब्राह्मणो । नखम्पचायवागूः ॥

विध्वरुषोस्तुदः ॥ ३५ ॥

विधुंतुदः । अरुन्तुदः । अरुद्विषदितिमुष् । संयोगान्तलोपः ॥

असूर्यललाट चोदृशितपोः ॥ ३६ ॥

यथाक्रम मेतदुपपदयो रेतयोः खश्स्यात् । असूर्यम्यस्या राजदा
राः । पाघ्राध्मेत्यादिनापम्यादेशः । गुप्तिविषयमेतत् । कदाचिद्वर्ष
ने ऽपिभवति । ललाटन्तपस्सूर्यः ॥

उग्रम्पदये रम्मदपाणिन्धमाश्च ॥ ३७ ॥

एतेनिपात्यन्ते । उग्रं पश्यती त्युग्रं पश्यः । इरया माघतीतीरम्म

दः । निपातनाच्छयनभावः । पाणयोध्मायन्ते ऽत्नेति । पाणिन्धमाः
पन्थानः ॥

प्रियवशेवदःखच् ॥ ३८ ॥

एतदुपपदस्य वदः खच् स्यात् । प्रियंवदः । वशंवदः ॥
खचिगमेस्सुप्युपसङ्ख्यानम् ॥

मितकूमोहस्ती ॥

विहायसो विहच ॥

विहङ्कमः ॥

खच्चडित् ॥

विहङ्कः ॥

डेच^२विह ॥

विहगः ॥

द्विषत्परयोस्तापेः ॥ ३९ ॥

एतदुपपदस्य तापेः खच् स्यात् । तापेरितिचौरादिक भौवादिक
योर्ग्रहणम् । द्विषन्तं तापयतीति द्विषन्तपः । आरुर्द्विष(६ । ३ ।
६७) दितिपुम् । संयोगान्तलोपः । परन्तपः । द्वितकारकनिर्देशा
त् स्त्रियोन् । द्विषतीतापः ॥

वाचियमोत्रते ॥ ४० ॥

1 'यत्रेति' क- वि .

मेरन्थेष्वपिदृश्यतइतिङप्रत्यये सति

२ 'डेचोर्ते' ॥ निहात्रः शब्दः पूर्वोद्

निहादेशः ॥ इति कैयटः .

वाक् पूर्वाद्यमः खच्स्पात् । वृत्तेगम्यमाने । वाच्यमः । वाच्यमपु
रन्दरीचेति (६ । ३ । ६९) निपातना दपन्तःम् । वृत्तेकिम् । वा
ग्यामः ॥

पूस्सर्वयोदीरिसहोः ॥ ४१ ॥

खच् । पुरंदार यतोतिपुरन्दरः । निपातनादम् । सर्वसहः ॥
भगेचदारेः ॥

भगन्दरः ॥

सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः ॥ ४२ ॥

एषुकषः खच् सर्वङ्कषः । कूलङ्कषः । अत्रङ्कषः । करीषङ्कषः ॥

मेघर्ति भयेषुकृजः ॥ ४३ ॥

एषुकृजः खच् । मेघर्करः । ऋर्तिकरः । भयर्करः ॥
भयेतदन्तस्यापि ॥

अभयर्करः ॥

छन्दसिधिवर्करइत्यपिपद् मञ्जरीम् ॥

क्षोमप्रियमद्रेण च ॥ ४४ ॥

चात्खच् । क्षेर्मकरः । क्षेमकारः । प्रियर्करः । प्रियकारः । मर्दकरः
मद्दकारः ॥ वेतिवक्तव्ये ऽणग्रहणद्वेस्वादिषुट्वाधार्यम् ॥

ओशिते भुवः करणभावयोः ॥ ४५ ॥

आशितेसुपिभुवः खच् स्यात् करण भावयोः । आशितोभवत्यनेन
आशितंभवओदनः । भावं, आशितस्यभवनमाशितं भवो भवति ॥

संज्ञायां भृत् वृजिधारिसहितपिदमः ॥ ४६ ॥

यथासम्भवं कर्ममुपो रूपदयोरेतेभ्यः खच् स्यात् संज्ञाविषये ।
विश्वं भराभूः । रथं तरंसाम । पतिं वराकन्या । शत्रुं जयोहस्तो । सु
गंधरः । शक्रं सहः । शत्रुं तपः । अरिं दमः । संज्ञायां किम् । कु
टुंबभारः ॥

गमश्च ॥ ४७ ॥

खच् संज्ञायाम् । सुतंगमः ॥

अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषुङः ॥ ४८ ॥

एषुगमेर्द्धः स्यात् । द्वित्वसामर्थ्याद्विलोपः । अन्तगः । अत्यन्त
गः । अध्वगः । दूरगः । पारगः । सर्वगः । अनन्तगः ॥

डो ऽन्यत्रामिदृश्यतइतिवक्तव्यम् ॥

सर्वतगः । पन्नगः ॥

उरसोलोपश्च ॥

उरगः ॥

सुदुरोरधिकरणे ॥

सुखेनगच्छंत्यस्मिन्निति सुगः । दुर्गः ॥

निसोदेषे ॥

१ 'आशितं भवति' इति काशीका

निर्गोवेशः ॥ —नगरगः । स्रग्धगारगः । ग्रामगः । गुरुतल्पगः ।
इत्यादि ॥

आशिषिहनः ॥ ४९ ॥

आशिषिगम्यमानायां हन्तेर्दः स्यात् कर्मण्युपपदे । शत्रुं वध्यात् श
त्रुहः ॥

दारावाहनो ऽणन्त स्यचटः संज्ञायाम् ॥

दावां हन्तीति दावाघाटः ॥

चारौघाटः ॥

चार्वाघाटः । चार्वाघातः ॥

कर्मणिसमिच ।

वर्णसंघाटः । वर्णसंघातः ॥ पदसंघाटः । पदसंघातः ॥

अपेक्रे शतमसोः ॥ ५० ॥

अपपूर्वाद्धन्तेः क्रे शतमसोरुपपदयोर्दः स्या दनाशिष्यपि । क्रे शाप
हः पुत्रः । तमोपहः सूर्यः ॥

कुमारशीर्षयोर्णिनिः ॥ ५१ ॥

हन्तेर्णिनिः स्यादताच्छील्ये ऽपि । कुमारघाती । शीर्षघाती । नि-
पातनाच्छीर्षभावः ॥

लक्षणोजायापत्योष्टक् ॥ ५२ ॥

एतयोः कर्मणोर्दन्ते ष्टक् स्यात्लक्षणवति कर्त्तरि । ज्ञायाम्नो ब्राह्म
णः । जायामरण हेतुलिङ्गयुक्त इत्यर्थः । पतिघ्नोष्टप्लो ॥

अमनुष्यकर्तृकेच ॥ ५३ ॥

अमनुष्यकर्तृकेधात्वर्थे हन्तेः कर्मण्यपदे टक् स्यात् । पतिघ्नोपाणि
रेखा । वातघ्नं तैलमित्यादि । अमनुष्यकर्तृक इतिकिम् । आगुघातः
शूद्रः । कृतघ्नइतितु मूलविभूजादित्वात् । चोरघातोहस्तोत्यादौ बो
हुलकादण् ॥

शक्तौहस्तिकवाटयोः ॥ ५४ ॥

हन्तेष्टक् स्यान्मनुष्य कर्तृकेऽपि । हस्तिर्नहन्तुं शक्तः, हस्तिघ्नः । क
वाटघ्नोमनुष्यः । शक्तौकिम् । विषेणहस्तिर्न हन्तिहस्तिघातः ॥

पाणिघताडघोशिल्पिनि ॥ ५५ ॥

शिल्पिनि कर्तव्येति शिल्पित्येते । ङकि घत्वटिलोपौ निपातनात् ।
शिल्पिनिकिम् । पाणिघातः । ताडघातः ॥

राजवइतिकिञ्चित् ॥

आढ्यसुभगस्थूल पलितनम्रान्धप्रियेषुचवार्धे

ष्वचवौ कृञः करणख्युन् ॥ ५६ ॥

चञ्चर्थेष्वचञ्च्यन्तेषुकृञःकरणख्युन्स्वात् । अनाढ्य माह्वयं कुर्वन्त्य
नेनआढ्यकरणम् । प्रियकरणमित्यादि । चञ्चर्थेष्वितिकिम् । आ
ह्वयतैलनकुर्वन्ति । अन्धज्ञानतोऽप्यर्थः । अचवावितिकिम् । आढ्यो
कर्वन्त्यनेन । प्रतिप्रयस्योत्तरार्थं त्वकथनादाढ्यीकरणमिति

1 'आढ्योः कुर्वन्त्यनेन' काचि.

2 'आढ्योःकरणं' क- वि

न्युग्र भाच्यमेवेति कैयटः ॥

कर्तरि भुवः खिष्णुच्छुक्जौ ॥ ५७ ॥

आहद्यादिषु च्यर्थेष्वच्यन्तेषु सुबन्नेषु भुवः कर्तरि कारके एतौ स्तः । आहद्यंभविष्णुः । आहद्यंभावुकः । प्रियंभविष्णुः । प्रियंभावुक इत्यादि । च्यन्ते आहद्यीभविता ॥

स्पृशोनुदके किन् ॥ ५८ ॥

अनुदके सुपि स्पृशः किन् स्यात् । धृतस्पृक् । किन्प्रत्ययस्येति कृत्वम् । उदके तूदकस्पर्शः ॥

ऋत्विग्दधृक्स्त्रिग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चौ च ॥ ५९ ॥

आद्याः पञ्च किञ्चन्ता निपात्यन्ते । तेभ्यः किन्विधीयते । ऋतौ यजतीति ऋत्विक्, रुढि रेषा । दधृक्, धृषः किन्द्वित्व मन्तोदात्तत्वं च निपात्यते । सृजेः कर्मणि किन् अम्व निपात्यते, स्रक् । दिशेः कर्मणि किन् दिशन्त्येतामिति दिक् । उत्पूर्वात् णिद्वेः किन् पसर्गान्तलोपः षत्वं च निपात्यते, उष्णिक् । अञ्जेः सुप्युपपदे किन्, प्राङ् प्रत्यङ् उद्ङ्, उगिद्वामिति नुम्, हल्ङ्यादिसंयोगान्तलोपौ । युजिक्रुञ्चोः केवलयोः युङ् युञ्जौ युञ्जः, क्रुङ् क्रुञ्चौ क्रुञ्चः, नलोपाभावो निपातनात् ॥

त्यदादिषु दृशो ऽनालोचने कञ्च ॥ ६० ॥

त्यदादिषूपपदेषु दृशे रनालोचनार्थात् कञ् । चात् किन् । त्यादक्, त्यादशः । तादक्, तादशः ।

समानान्ययोश्च ।

सदृक्, सदृशः । अन्यादृक्, अन्यादृशः ।

दृशेः कसः ।

सदृक्षः । अन्यादृक्षः । तादृक्षः । अनालोचने किम् । तं पश्यतीति
तदर्शः ॥

सत्सूक्ष्मिषद्ब्रह्मदुहयूजविदभिदच्छिन्दजिनीराजा
मुपसर्गेऽपि क्विप् ॥ ६१ ॥

कर्मग्रहणं स्पृशोनुदक इत्यतःप्रभृति न व्यापियते । एषां सुप्युपसर्गे
च क्विप्स्यात् । उपसर्गग्रहणमन्यत्र सुव्यग्रहण उपसर्गग्रहणं न, स्पृशो
नुदक इत्यादाविति ज्ञापयति । अन्तरिक्षसत् । उपसत् । उपनिषत् ।
सूते रादादिकस्य ग्रहणम्, अण्डसूः । मित्तद्विट् । प्रद्विट् । मित्तध्रु
क्, मित्तध्रुट्, वाद्बुहेति घत्वम् । गोधुक् । यजिर् योगे, यजममा
थौ अश्वयुक् । विदज्ञाने, विदविचारणे, विदसत्तायाम् । त्रयाणां
ग्रहणम् । वेदवित् । काष्ठमित् । रज्जुच्छित् । शत्रुजित् । ग्रामणीः ।
राट् । स्वराट् ॥

भजो णिवः ॥ ६२ ॥

अर्थभाक् । उपसर्गेऽपि । प्रभाक् ॥

छन्दसि सहः ॥ ६३ ॥

उपसर्गेऽपि णिवः । तुराषाट् ॥

बहद्वत् ॥ ६४ ॥

छन्दसि णिवः स्यात् । प्रष्ठवाट् । दित्यवाट् ॥

कव्यपुरीषपुरीष्येषु ज्युट् ॥ ६५ ॥

एषूपपदेषु छन्दसि वहेज्युट् स्यात् । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः ।
पुरीष्यवाहनः ॥

हव्ये ऽनन्तःपादम् ॥ ६६ ॥

अस्मिन्नुपपदे छन्दसि वहेज्युट् स्यात् । अनन्तःपादं चेद्बहिर्वर्तते ।
अग्निश्च हव्यवाहनः । अनन्तःपादइति किम् । हव्यवाडग्निरजरः पि
ता नः ॥

जनसनखनक्रमगमो विट् ॥ ६७ ॥

एभ्यश्छन्दसि विट् स्यात्सुप्युपसर्गे च । अप्सु जायतइत्यब्जाः ।
गां सनोतीति गोषाः, सनोतेरन (८।३।१०८) इति पत्वन् । विषं ग्व
नतीति विषखाः । दधि क्रामतीति दधिक्राः । अग्रे गच्छतीत्यग्रे
गाः । सप्तम्या अलुक् । सर्वत्र विड्बुनोरनुनासिकस्या (६।४।४१)
दित्यात्वम् ॥

अदो ऽनन्ने ॥ ६८ ॥

छन्दसीति निवृत्तम् । अदेः सुप्युपपदे विट् स्यात् । सस्यमत्तीति म
स्यात् । अनन्नइति किम् । अन्नादः । अकारादनुपपदादिति बाधि
त्वा छन्दस्यजिष्यते । अन्नादइत्यन्नआदः ॥

क्रव्ये च्च ॥ ६९ ॥

अस्मिन्नुपपदे अवे विट् स्यात् । क्रव्यात् । पूर्वेणैव सिद्धे वासरूप
बाधनार्थमिव वचनम् । तेन पक्षे अप्न । क्रव्यादइति तु कृत्चिकृत्

पूर्वादिण, तस्य च पृषोदरादित्वात्क्रव्यभावः । अर्थभेदाच्च नानर्थ
क्यम् ॥

दूहः कढ्यश्च ॥ ७० ॥

दूहेः सुप्युपपदे कप् स्यात् । घञान्तादेशः । कामधुघा धेतुः ॥

मन्त्रे श्वेतवहोक्थशास्पुरोडाशो ष्विन् ॥ ७१ ॥

एते समुदाया एव निपात्यन्ते । एतेभ्यो मन्त्रे ष्विनिः स्यात् । श्वे
ता एनं वहन्ति, श्वेतवा इन्द्रः । उक्तानि शंसतीत्युक्थशा यजमा
नः । पुरो दाशन्त्येनमिति पुरोडाः । दाशुदाने । अलाक्षणिकं सर्वं
निपातनात् ।

श्वेतवाहुक्थशास्पुरोडाशवयाजां डस्पदान्तइति वाच्यम् ।
श्वेतवोभ्याम् । अपदान्तेतु श्वेतवाहौ ॥

अवे यजः ॥ ७२ ॥

मन्त्रे ष्विन् स्यात् । अवयाः ॥

विजुपे छन्दसि ॥ ७३ ॥

यजेर्विच् स्यात् । उपयट् । दृशिग्रहणस्यैवार्यं प्रपञ्चः ॥

आतो मनिक्कनिव्वनिपश्च ॥ ७४ ॥

सुप्युपसर्गे चोपपदे आदन्तावेते स्युच्छन्दसि । चाद्विच् । अश्वस्था
मा । पृषोदरादित्वात्सस्य तः । कनिष्, सुधीवा । वनिष्, भूरि
दावा । विच्, कीलालपाः ॥

अन्येभ्यो ऽपि दृश्यन्ते ॥ ७५ ॥

धात्वन्तरादपि मनिनादयो यथाप्रयोगं स्युः । मनिन् , मुशर्मा । क्व
निप् , प्रातरित्वा, इष्णतौ, तुक् , प्रातरित्वानौ । वनिप् , विजा
वा, जनीप्रादुभावे, विह्वनोरित्वात्त्वम् । दिच् , रेडसि पर्णं न येः,
रिपर्दिंसायाम् । अपेर्निरुपपदादपि । धीवा । पीवा ॥

क्विप्च ॥ ७६ ॥

सर्वस्माद्धातोः क्विप् स्यात्सर्वत्र । उखायाः स्रंसने उखासत् । पर्णं
ध्वत् । बाहाद्भवते बाहाभ्रद् , अन्येषामिति दीर्घः । स्रंसुध्वंसु
भ्रंगुअधःपतने ॥

स्थः क च ॥ ७७ ॥

सुष्टुपसर्गे च तिष्ठतेः कः । चात्क्विप् । सुपि स्थइत्येव के सिद्धे श
मिधातोरित्यज्जाधनार्थं पुनर्द्वचनम् । शंस्थः । शंस्थाः । अत्र क्विपि
लुप्ते प्रत्ययलक्षणेन घुमास्थेति प्राप्तमोत्वं भाष्यकारवचनान्न भवति ॥

सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये ॥ ७८ ॥

अजातौ सुप्युपवे धातोर्णिनिः स्यात् ताच्छील्ये गम्यमाने । उष्ण
भोजी । जातौ तु ब्राह्मणानामन्त्रयिता । ताच्छील्यइति किम् । क
दा चिदुष्णं भुंक्ते । पुनः सुव्यग्रहणमुपसर्गार्थम् । उदात्तारिण्यः । प्र
त्यासारिण्यः । काशिकायां सुव्यग्रहणमुपसर्गनिवृत्त्यर्थमित्युक्त्वा उ
दात्तारिण्यइत्यादावुपसंख्यानं कृतम् । तद्भाष्यविरोधाद्गौर्वाच्चि
न्त्यम् । अताच्छील्येपि क्वचित्, साधुकारिसाधुशायिब्रह्मवादिनः ।

कर्तृपमाने ॥ ७९ ॥

कर्तृवाचिन्पुपमान उपपदे धातोर्णिनिः स्यात् । उष्ट्रइव क्रोशति
उष्ट्रक्रोशी । जात्यताच्छील्यार्थमिदम् । कर्तरि किम् । जलमिव घृतं
पिबति । उपमाने किम् । उष्ट्रः क्रोशति ॥

व्रते ॥ ८० ॥

सुप्युपदे धातोर्णिनिः स्यात् व्रते गम्यमाने । स्थण्डिलशायो । अश्रा
द्धभोजी । व्रते किम् । स्थण्डिले शेते कदा चित् ॥

बहुलमाभीक्ष्ये ॥ ८१ ॥

सुप्युपदे धातोर्णिनिः स्यादाभीक्ष्ये गम्यमाने । कषायपायिणो गा
न्धाराः । बहुलवचनात् कुलमापखादइत्यत्र न ॥

मनः ॥ ८२ ॥

मन्यतेर्वादिक्स्य ग्रहणम् । सुप्युपदे मन्यतेर्णिनिः स्यात् । दर्श
नीयमानी ॥

अत्ममाने खश्च ॥ ८३ ॥

आत्ममाने वर्तमानान्मन्यतेः सुप्युपपदे खश्च स्याच्चाणिनिः । आ
त्मानं पण्डितं मन्यते पण्डितमन्यः । पण्डितमानी । आत्ममान
इति किम् । दर्शनीयमानी देवदत्तो यज्ञदत्तस्य ॥

भूते ॥ ८४ ॥

वर्तमाने लडिति पर्यन्तमधिकारोपम् ॥

करणे यजः ॥ ८५ ॥

करणे उपपदे यजेर्णिनिः स्यात् भूते । सोमेनेष्टवान् सोमयाजी । भू
ते किम् । सोमेन यजते ॥

कर्मणि हनः ॥ ८६ ॥

णिनिः । पितृव्यघातो । कृत्सितएव । नेह । चोरं हतवान् ॥

ब्रह्मश्रूणवृत्तेषु क्विप् ॥ ८७ ॥

एषु कर्मसूपपदेषु हन्तेः क्विप् । [ब्रह्मादिष्वेव हन्ते] रेव भूतएव क्वि
बेवेति नियमचतुष्टयं स्थितम् ॥

बहुलं छन्दसि ॥ ८८ ॥

हन्तेः क्विप् । मातृहा । क्विन्न । मितघातः ॥

सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः ॥ ८९ ॥

स्वादिषु कर्मसूपपदेषु कृञः क्विप् । सोः कर्मणा न सम्बन्धः । मुकु
त् । कर्मकृत् । इत्यादि । अत्र कालोपपदप्रत्ययविषयस्त्रिविधो निय
मः । धातोरनियमः । भाष्यकृत् ॥

सोमे सुञः ॥ ९० ॥

कर्मणि क्विप् । सोमसुत् । अत्रापि धातूपपदकालप्रत्ययविषयश्चतुर्धा
नियमः ॥

अग्नौ चेः ॥ ९१ ॥

क्विप् । अग्निचित् । अत्रापि चतुर्धा नियमः ॥

कर्मण्युपपदे ॥ ९२ ॥

कर्मण्युपपदे चेः कर्मणिकारके ऽपि क्विप् स्यादश्याख्यायाम् ।
ऋयेन इव चीयते ऋयेनचित् । अश्वर्थइष्टकाचयः ऋयेनचित् ॥

कर्मणीनिर्विक्रियः ॥ ९३ ॥

विपूर्वात् क्रोणानेः कर्मण्युपपदे इनिः स्यात् । पुनः कर्मग्रहणात्
कुत्सायामेव । सोमविक्रयी । नेह । धान्यविक्रायः ॥

दृशेः क्वनिप् ॥ ९४ ॥

कर्मण्युपपदे दृशेः क्वनिप् स्यात् । मेरुदृश्वा । अन्येभ्यो ऽपिदृश्यन्त
इत्येव क्वनिपि सिद्धे पुनर्वचनं प्रत्ययान्तरबाधनार्थम् । परलोकं दृष्ट
वानिति निष्ठा भवत्येव ॥

राजनि युधि कृजः ॥ ९५ ॥

राजनि कर्मण्युपपदे णतयोः क्वनिप् स्यात् । युध्यतिरन्तर्भावित्प्य
र्थः , सकर्मकः । रजयुध्वा । राजकृत्वा ॥

सह्ये च ॥ ९६ ॥

क्वनिप् । सह्युध्वा । सहकृत्वा ॥

सप्तम्यां जनेर्दः ॥ ९७ ॥

सप्तम्यां जनेर्दः स्यात् । मन्दुरायां जातवान् , मन्दुरजः ॥

पञ्चम्यामजातौ ॥ ९८ ॥

जनेर्दः । बुद्धेर्जातः, बुद्धिजः । संस्कारजः । आजाताविति किम् ।
अम्बाज्जातः ॥

उपसर्गे च संज्ञायाम् ॥ ९९ ॥

जनेर्दः । प्रजाः ॥

अनौ कर्मणि ॥ १०० ॥

अनुपूर्वाज्जनेः कर्मण्युपपदं डः । पुर्मासप्रनुजाता पुमनुजा ॥

अन्येष्वपि दृश्यते ॥ १०१ ॥

जनेर्दः । द्विर्जाताः, द्विजाः ॥ श्लो ॥ मातुरग्रे विजननं द्वितीयं भौ
ञ्जिवन्धनम् । तत्रास्य माता सावित्री पितात्वाचार्य उच्यते ॥ ब्रा
ह्मणजोधर्मः । धात्वन्तरादपि । परितः खनतीति परिखा । दृशिग्रहणा
दन्यत्रापि यथाप्रायोगं ज्ञेयम् ॥

निष्ठा ॥ १०२ ॥

धातोः क्तवत् स्तो भूते । भाविनी संज्ञा अत्र । भुक्तम् । भुक्तवान् ।
अदिकर्मण्यपि ॥

प्रकृतः कर्तं देवदत्तः ॥

सुयजोर्द्वनिप् ॥ १०३ ॥

सुत्वा, सुत्वानौ । यज्वा, यज्वानौ । षुब् अभिषेवे ॥

जीर्यतेरत्तृन् ॥ १०४ ॥

जृप् अस्य अतृन् स्यात् । जरन्, जरन्तौ, जरन्तः । वासरूपेण
निष्ठा च । जीर्णः । जिर्णम् । जोर्णवान् ॥

छन्दसि लिट् ॥ १०५ ॥

भूते । अहर्गं सूर्यमुभयतो ददर्श । अधातुसम्बन्धार्थमिदम् ॥

लिटः कानज्वा ॥ १०६ ॥

अग्निं चिक्रियानः । भाष्ये 'न वानेन विहितस्यादेशवचना' दित्यादि
ना ऽनन्तरस्य लिटः नित्यं कानजादेशः । छन्दसि लिट्श्रवणं च
छन्दसि लुङ्लङिति विहितस्य । लिट् ग्रहणमत्र प्रत्ययान्तरत्वश
ङ्कानिरासार्थम् । वावचनं चोत्तरार्थमिति स्थितम् ॥ काशिकार्यात् पु
नर्लिट्ग्रहणं लिट्मात्रस्यादेशार्थम् । वावचनं च लादेशेषु वासरूप
विधिर्नास्तीत्यस्य बाधनार्थमिति स्थितम् ॥

कसुश्च ॥ १०७ ॥

छन्दसि लिटः कसुः स्यात् । पपिवान् । वस्वेकाजितीट् । आतो लो
प इत्यालोपः । अत्रापि भाष्यकाशिकयोः पूर्वोक्तैव व्यवस्था ॥

भाषायां सदवसश्चुवः ॥ १०८ ॥

एभ्यो लिटः कसुः । उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिम् । उपासदत् ।
उपासीदत् । उपससाद ॥ अनूपिवान् । अन्धवात्सीत् । अन्धवसत् ।
अनूवास ॥ उपशुश्रुवान् । उपाश्रुषीत् । उपाश्रुणोत् । उपशुश्राव ॥
लुङ् लृङ् विषयेपि परस्तादनुष्ठया भवति ॥

उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च ॥ १०९ ॥

एते निपात्यन्ते । उपपूर्वादिणः परस्य लिटः कसुरादेशः । वस्वेका
जिति नियलभ्येत्प्रतिषेधाभावश्च निपातनादेव । उपेयिवान् ।
यद्वा अभ्यासदीर्घत्वे कृते ई इ वस् इति स्थिते हलि यणादेशो नि
पात्यते । इत्तु वस्वेकाजित्वेवसिद्धः । बहुलानुवृत्त्या समीयिवान् ,
ईयिवानित्यपि । वानुवृत्तेः उपेयाय । परस्तादनुवृत्त्या उपागात् ,
उपैदित्यपि ॥ नञ् पूर्वादन्नातेः कसुरिडभावश्च । अनाश्वान् ।
अशभोजने लिटि कसुः द्विर्वचनम् । अतआदेरिति दीर्घः । नलोपो
नञः । तस्मान्बुडचि । नाशीत् । नास्नात् । नाश ॥ अनुपूर्वा द्वचेः
कर्त्तरि कानच् । अनूचानः । लिट् संप्रसारणादि । अन्ववोचत् । अ
न्वब्रवीत् । अनुवाच । ब्रुवोवचिः, वचपरिभाषणे । द्वयोरपि ग्रहणम् ॥

लुङ् ॥ ११० ॥

भूतेर्धे धतोर्लुङ्स्यात् । अकापीत् । आगमाम घोषात् इत्यन्नानद्यत
नत्वाविवक्षायां लङ् विषयेपि भवेत् ।

वसेर्लुङ् रात्रिशेषे जागरणसन्ततौ ॥

कभवानुषितः, अमुन्नावात्सम् । अजागरणे तु अमुन्नावसम् ॥

अनद्यतने लङ् ॥ १११ ॥

दिवसः सकलः, अतिक्रान्तायाश्च रात्रेश्चतुर्थेयाम्, आगामिन्याश्च प्र
थमो यामः । एषो ऽद्यतनः । नास्त्यद्यतनो यस्मिन् भूते काले तस्मि
न् धातोर्लुङ् स्यात् । केचित् प्रहराष्टकमद्यतनं वर्णयन्ति, तद्रात्रि
शेष इत्यादिभाष्याननुगुणम् । अकरोत् ।

परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दर्शनविषये लङ् ॥
 अरुणघवनः साकेतम् । परोक्षे किम् । उदगादादित्यः । लोकविज्ञा
 तइति किम् । चकार कर्तं देवदत्तः । प्रयोक्तुर्दर्शनविषयइति किम् ।
 जघान कर्म किल वासुदेवः ॥

अभिज्ञावचने लृट् ॥ ११२ ॥

स्मरणपर्यायोपपदे ऽनद्यतने लृट् स्यात् । लङोपवादः । अभिजा
 नासि स्मरसि वा कृष्ण वने वत्स्यामः ॥

न यदि ॥ ११३ ॥

यद्योगे उक्तं न । अभिजानासि देवदत्त यदने अवसाम ॥

विभाषा साकाङ्क्षे ॥ ११४ ॥

यद्योगे अयोगे वोक्तार्थे लृट् वा स्याल्लक्ष्यलक्षणसम्बन्धे प्रयोक्तुरा
 कांक्षायाम् । अभिजानासि देवदत्त काश्मीरेषु वत्स्यामस्तत्रौदनं
 भोक्ष्यामहे । वासोलक्षणम् । भोजनं लक्ष्यम् । पक्षे लङ् । एवं य
 द्योगे ॥

परोक्षे लिट् ॥ ११५ ॥

भूतानद्यतनपरोक्षवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् । चकार । उत्तमणुरुषे वैचि
 न्यान्पारोक्ष्यम् । सुप्तौ ऽहं किल विललाप ॥

अत्यन्तापह्वये लिट् ॥

नाहं कालिगं जगाम ॥

हशश्वतोर्लङ्च ॥ ११६ ॥

आभ्यां योगे लिङ् विषये लङ् । चाल्लिट् । इति हाकरोत्, चकार
वा । शश्वदकरोत्, चकार वा ॥

प्रश्ने चासन्नकाले ॥ ११७ ॥

आसन्नकाले पृच्छयमाने लिङ् विषये लङ् । चाल्लिट् । अगच्छ
त्किम् । जगाम किम् । आसन्नेति किम् । कर्म जघान किल । पञ्चव
र्षाभ्यन्तरमासन्नकालः ॥

लट्स्मे ॥ ११८ ॥

स्मयोगे लिङ् विषये लट् । न लिट् । यजति स्म युधिष्ठिरः ॥

अपरोक्षे च ॥ ११९ ॥

भूतानघतनापरोक्षेऽपि स्मयोगे लट् । एवं स्मोपाध्यायः कथयति ॥

ननौ पृष्टप्रतिवचने ॥ १२० ॥

ननुयोगे भूतसामान्ये लट् स्यात् पृष्टप्रतिवचने । अकार्षीः किम्,
ननु करोमि भोः ॥ अत्यन्तासन्नकाले चार्यं प्रयोग इष्यते । तत्र
क्रियाजनितश्रमादिदर्शनेन क्रियावर्तमानत्वविवक्षार्या वर्तमाने लडि
त्यनेनैव सिद्धेरशिष्यमिदमिति स्थितमाकरे ॥

नन्वोर्विभाषा ॥ १२१ ॥

आभ्यां योगे उक्तार्थे लट्वा । अकार्षीः किम्, न करोमि, नाका
र्षम् । अहं नु करोमि, अहं न्वकार्षम् ॥

पुरि लुङ्चास्मे ॥ १२२ ॥

पुरीति सप्तमी । आतइति योगविभागादालोपः । पुराशब्दयोगे भू
तानद्यतने लुब् लटौ वा स्तः । पक्षेलिड् लड्यौ । वसन्तीह पुरा छ
त्ताः । अवात्सुः, अवसन्, ऊषुर्वा । अस्मे किम् । यजति स्म पुरा ॥

वर्तमाने लट् ॥ १२३ ॥

आरब्धापरिसमाप्तक्रियोपलक्षिते काले धातोर्लट् स्यात् । भवति ।
अन्यवर्तमानत्वाधारोपेण पर्वतादौ तिष्ठतीत्यादिप्रयोगः ॥

लटः शत्रुशानन्नावप्रथमासमानाधिकरणे ॥

लटः शत्रुशानचौ वा स्तः । व्यवस्थितश्च विकल्पः । कौवेतः । कुर्व
त्तः । कुवेद्रूपः । पचमानरूपः । कुर्वत्कल्पः । पचन् । पठन् । इत्या
दि । व्यवस्थितत्वादिह न । पचतितराम् । ज्वलतितरामित्यादि ।
अप्रथमेति तु नित्यार्थम्, अप्रथमान्तेन समानाधिकरणे नित्यमे
वेति । पचन्तं पच्य । पचता देवदत्तेन कृतमित्यादि । प्रथमासमाना
धिकरणे तु विकल्पः । देवदत्तः पचन्, पचति, पचमानः, पचत
इत्यादि । वाग्रहणस्यैवार्यं प्रपञ्चः ॥

सम्बोधने च ॥ १२५ ॥

लटः शत्रुशानचौ स्तः प्रथमासमानाधिकरणे । हेपचन्, पचमान ।
नाप्रपञ्चवायम् ॥

लक्षणहेत्वोः क्रियायाः ॥ १२६ ॥

अनयोर्वर्तमानाद्धातोः लटः शत्रुशानचौ स्तः । तौ चेल्लक्षणहित्
क्रियाविषयौ । शयानाभुञ्जते यवनाः । शयनं लक्षणं भोजनक्रिया

याः ॥ हेतौ । अधीयानोवसति । वामे ऽध्ययनं हेतुः । नन्वोर्विभा
 पेत्यतो विभाषा ऽनुवर्तते । व्यवस्थितविकल्पश्चायम् । तेनाधीतइति
 वसतोत्यत्र शानच न । अतएव हेतुहेतुमतोर्लिङ्गित्यत्र भाष्यम्—‘इति
 योगे च सद्विधि’ रिति । लक्षणहेत्वोर्गिति किम् । पठति । क्रिया
 याइति किम् । यःकम्पते सोऽश्वत्थः । यदुत्प्लवते तल्लघु । क्रमेण
 द्रव्यगुणौ प्रति हेतुत्वं न क्रियायाः । तिष्ठन् सूत्रयति । गच्छन् भ
 क्षयति । शयाना वर्धते दूर्वा । आसीनं वर्धते विसमित्यादयोप्यं
 तन्मूर्त्वं विलक्ष्या(?) भाष्ये उक्ताः सन् । अस्ति । विद्यमानः । अ
 धीते । अधीयानः । जुहोति । जुहत् ॥

माभ्याक्रोशे ॥

मापचन्, मापचमान इत्यादिकमपि व्यवस्थितवानुवृत्त्या भवति ॥

तौ सत् ॥ १२७ ॥

तौ शतृशानचौ सत्संज्ञकौ स्तः । तावित्युक्तेः शतृशानच् मात्रस्य स
 त्संज्ञा । ब्राह्मणस्य कुर्वन्, कुर्वाणः । करिष्यन्, करिष्यमाणः । न
 न् मां ब्राह्मणस्य कुर्वन्तं पश्य, कर्वाणं पश्य । अत्र भूते लटः शतृ
 शानचौ भाष्ये व्यक्तौ ॥

पृथ्वीजोः शानन् ॥ १२८ ॥

अनयोः शानन् प्रत्ययः स्यात् । पवमानः । यजमानः । नलोका
 व्ययमूले तुन्निति शतृत्कारेण तुनोत्कारेण प्रत्याहारग्रहणात्, सौ
 सं पत्रमान इत्यादौ षष्ठोर्मातिषेधः ॥

द्विषः शतृवा ॥

मुरं द्विषन् । मुरस्य द्विषन् ॥

ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् ॥ १२९ ॥

एषु गम्यमानेषु घातोश्चानश् स्यात् । ताच्छील्ये, कतोह मण्डयमा
नाः । वयोवचने, कवचं पर्यस्यमानाः, असुक्षेपणे दिवादिः । व
चनग्रहणं स्पष्टार्थम् । शक्तौ, भारं वहमानाः ॥

इङ्धार्थोः शलकृच्छ्रिणि ॥ १३० ॥

अकृच्छ्रः सुखसाध्योधात्वर्थः । सोऽस्तीति अकृच्छ्री । तस्मिन् कर्त
रि अनयोः शतृस्यात् । अधीयन् पारायणम् । धारयन्नुपनिषदम् ।
अर्काच्छ्रिणि किम् । कृच्छ्रेणाधीते धारयति वा ॥

द्विषो ऽमित्ते ॥ १३१ ॥

अमित्ते कर्तरि द्विषः शतृस्यात् । द्विषन् = शतृः । अमित्त्रइति कि
म् । द्वेष्टि पतिं भार्या ॥

सुञ्जोयज्ञसंयोगे ॥ १३२ ॥

यज्ञसंयुक्ते ऽभिषेचे सुञ्जः शतृस्यात् । सुन्वन्तः सत्विणः । संयोगग्र
हणादृत्विक्षु न । यज्ञइति किम् । सुरां सुनोति । संयोगग्रहणादेव
लटः शतृशानचावित्यप्यप्रधाने न ॥

अर्द्धः प्रशंसायाम् ॥ १३३ ॥

शरा(?) अर्द्धं बिह भवान् पूजाम् । प्रशंसायां किम् । अर्द्धति चोरो
वधम् ॥

आक्रेस्तच्छीलतद्धर्मनत्साधुकारिषु ॥ १३४ ॥

शब्दत्रयेण धात्वर्थउच्यते । अभिविधावाङ् । इतद्धर्मे भ्राजभासे
ति क्विन्तावक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्तच्छीलादिषु कर्तृषु ज्ञेयाः ॥

तृन् ॥ १३५ ॥

सर्वम्माद्धातोस्तृन् स्यात्तच्छीलादिषु कर्तृषु । तच्छीले, कर्ता क
टान् । तद्धर्मणि, मुण्डयितारः श्रविष्ठायनाः । श्रविष्ठायनागोल
विशेषाः । साधुकारिणि, कर्ता रथम् ॥

तृन्विधावृत्विक्षु चानुपसर्गस्य ।

होता पोता । अनुपसर्गस्य किम् । प्रतिहर्ता । तृजेव ।

नेपतिर्धान्वन्तरम् ।

नेष्टा ।

न्विपेदेवतायामकारश्चोपधाया अनिट्त्वं च ।

त्वष्टा । अनिट्त्वमित्यग्रेतनस्यापि शेषः ।

क्षवंश्च युक्ते ।

क्षत्ता द्वाररक्षणादावधिकृतो युक्तः(?) ।

छन्दसि तृच्च ।

क्षत्तृभ्यः संग्रहीतृभ्यः । सर्वत्र स्वरे विशेषः ॥

अलङ्कृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्न

पवृत्तुवृधूसहचर इष्णुच् ॥ १३६ ॥

एभ्यइष्णुच् स्यात्तच्छीलादिषु । अलङ्करिष्णुः । निराकरिष्णुः ।

प्रजनिष्णुः । उत्पचिष्णुः । उत्पतिष्णुः । उन्मदिष्णुः । रोचिष्णुः ।

अपत्रपिष्णुः । वर्तिष्णुः । वर्धिष्णुः । सहिष्णुः । चरिष्णुः । येऽत्र
सोपपदास्तेभ्यस्ततएव नान्योपपदात् । ये निरुपपदास्तेषु यथाद्
र्शनं प्रत्ययः ॥

णोश्छन्दसि ॥ १३७ ॥

प्यन्तादिष्णुच् । धारयिष्णवः ॥

भुवश्च ॥ १३८ ॥

इष्णुच् छन्दसि । भविष्णुः । प्रभविष्णुः । भ्राजिष्णुरित्यादिकं तु
भाषायां, निरङ्कुशत्वात्कवीनाम् । चकारात् भ्राजिष्णुनेति लोकेषु
दाहृतं क्राशिकायाम् । तत्तु भाष्यामक्तम् ॥

ग्लजिस्थश्च कस्तुः ॥ १३९ ॥

एभ्योभुवश्च कस्तुः स्यात् । ग्लास्तुः । जिष्णुः । विङ्ङीत्यत्र गस्या
पि निर्वेशान्न गुणः । स्थास्तुः, गित्वात् घुमास्थागेतीत्वं न ।
भूष्णुः । श्युचकःकित्तीत्यत्र गस्य निर्वेशादिट् न ।

वंशेश्छन्दसि ।

वक्ष्णवः पशवः ॥

लसिष्टधिधृषिक्षिपेः क्रुः ॥ १४० ॥

एभ्यः क्रुः स्यात् । लस्तुः । श्रुः । धृष्णुः । क्षिप्नुः ॥

शमित्यष्टाभ्यो घिनुण् ॥ १४१ ॥

शमादिभ्योऽष्टाभ्यः घिनुण् स्यात् । उकारउगित्कार्यार्थः । शमिनि

तरा । शमिनो तरा , शमिनौ । शमिनः इत्यत्र उगितलक्षणो नुम् झ
लनात्त्वात् भवति । काशिकार्यांतूकार उच्चारणार्थइत्युक्तम् । तत्र श
मिनितरा । अत्र निचमेव ह्रस्वः । तत् भाष्यविरुद्धम् । शमी । त
मी । श्रमी । दमी । भ्रमी । क्षमी । लमी । प्रमादी । ताच्छोलिकेषु
वासरूपविधिर्नास्तीत्यस्य प्रायिकत्वा दुन्मादीत्यपि ॥

संवृत्तानुरुग्राह्यामाहासपरिस्तृसंस्तृजपरिदेविसंज्व
रपरिक्षिपपरिरटपरिद्वपरिदहपरिमृहदुषद्विष
द्रुहदुहयुजाक्रोडविविचत्यजरजभजातिच
रापचरामुषाभ्याहनश्च ॥ १४२ ॥

एभ्योघिनुण् स्यात् । सम्पकीं । पृचोत्सम्पर्कइति रुधादिकस्यैव ग्रह
णत्, अनुरोधी । आयामी । आयासी । परिसारी । संसर्गी । परि
देवी । देवद्रेवने भूवादिरिव । संज्वारी । परीक्षेपी । परिराटी । प
रिदादी । परिदाहो । परिमोहो । दोषो । द्वेषी । द्रोही । दोही ।
योगी । अक्कीक्षी । विवेकी । त्यागो । रगो । भागी । अतिचारी ।
अपचारी । आमोषी । अभ्याघाती । ये ऽत्र सोपसर्गास्तेभ्यश्चपस
र्गान्तरात् । अकर्मकादेव घिनुण् । नेइ । संपृणक्ति शाकम् ॥

वौ कषलसकत्थस्त्रम्भः ॥ १४३ ॥

विपूर्वेभ्यस्तेभ्यो घिनुण् स्यात् । विकाषो । विलासी । विकत्यो ।
विस्रम्भो ॥

अपे च लषः ॥ १४४ ॥

घिनुण् । अपलाषो । चाद्विलाषो ॥

प्रे लपसृद्रुमथवदवसः ॥ १४५ ॥

प्रपूर्वेभ्य एभ्यो घिनुण् । प्रलाषो । प्रसारी । प्रद्रावी । प्रमाथो ।
प्रवादी । प्रवासी ॥

निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरट

परिवादिव्याभाषासूयोवुञ् ॥ १४६ ॥

एभ्योवुञ् स्यात् । निन्दकः । हिंसकः । क्लेशकः । खादकः । विना
शकः । एतेषां ण्यन्तानाम् । परिक्षेपकः । परिराटकः । परिवाद
कः । ण्यन्तस्य । व्याभाषकः । असूयकः । कण्धादिः । ण्डुल्वसि
क्वे वुञ् वचनं ताच्छीलिकेषु वासरूपेण तृजादयो न भवन्तीति
ज्ञापयति ॥

देविक्रुशोश्चोपसर्गे ॥ १४७ ॥

वुञ् । परिवेवकः । ण्यन्तो देविः । व्याक्रोशकः । उपसर्गे किम् ।
देवयिता । क्रोष्ट ॥

चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् ॥ १४८ ॥

चलनार्थाच्छब्दार्थाच्च युच् स्यात् । चलनः । शब्दनः । अकर्मका
त्किम् । पठिता विद्याम् ॥

अनुदात्तेतश्च हलादेः ॥ १४९ ॥

हलादेरनुदात्तेतो-युच् स्यात् । वर्तनः । वर्धनः । अनुदात्तेदिति

किम् । भविता । हलादिति किम् । एधिना । अकर्मकादिभ्येव ।
वसिता वस्त्रम्, वसञ्चच्छादने ॥

जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृष्टिज्वलशुचलष

पतपदः ॥ १५० ॥

एभ्योयुच् । जु इति सौत्रोक्त्यर्थः, जवनः । चङ्क्रमणः । दन्द्रम
णः । यङन्तौ । सरणः । गर्धनः । ज्वलनः । शोचनः । लपणः ।
पतनः । पदनः । पदे रनुदात्तात्त्वादनूदात्तेदित्येव युचि सिद्धं लपण
तेति वक्ष्यमाणोक्त्या च वासरूपेण समावेगे सिद्धं पुनः पदिग्रहणं
ताच्छीलिकेषु ताच्छीलिकावासरूपेण न भवन्तीति ज्ञापयति । अ
लङ्कारिणुः । तृप्त भवति, अलङ्करोति । प्रायिकं चैतत् । विकत्थ
नः । घिनृण्विषये युच् ॥

क्रुध्रमण्डार्थेभ्यश्च ॥ १५१ ॥

युच् । क्रोधनः । रोषणः । मण्डार्थेभ्यः । मण्डनः । भूषणः ॥

न थः ॥ १५२ ॥

यान्तात् युच् न । क्रूयिता । क्रूयीशब्दे ॥

सूददीपदीक्षश्च ॥ १५३ ॥

एभ्योयुच् न । अनुदात्तेदिति प्राप्तं निषिध्यते । सूदिता । दीपिता । दी
क्षिता । तृन् । ताच्छीलिकेषु ताच्छीलिकावासरूपेण न भवन्तीत्यु
क्तम् । ततश्च नमिकंपीति रेण दीपोयुजभावे सिद्धे पुनर्दीपिग्रहणं रे

ण युचः समावेशं ज्ञापयति । कम्प्रा, कम्पना युवतिरित्याकरे स्थितम् ।
वाशिकार्या तु ताच्छोलिकेष्वित्यादिप्रायिकत्वमेव ज्ञाप्यते तेन वि
कन्थनडत्यादि सिद्धम् । भाष्यमप्येतत्परमेवेति स्थितम् । मधुसूदन इ
ति तु नन्धादित्वात् ॥

ल्लपतपदस्थाभूवृषहनकमगमश्रुभ्यउकञ् ॥ १५४ ॥

एभ्य उकञ् स्यात् । अपलाषुकः । प्रपातुकः । पादुकः । उपस्थायु
कः । प्रभावुकम् । वार्षुकः पर्जन्यः । घातुकः । कामुकः । गामुकः ।
शारुकं तीक्ष्णम् ॥

जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृडः षाकन् ॥ १५५ ॥

एभ्यः षाकन् । जल्पाकः । भिक्षाकः । कुट्टाकः । लुण्टाकः । वरा
कः । वराकी ॥

प्रजोरिनिः ॥ १५६ ॥

प्रपूर्वाज्जवतेरिनिः स्यात् । प्रजवी । प्रजविनौ ॥

जिवृक्षिविश्रीणवमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च ॥

एभ्यश्चिनिः । जयो । दरी । क्षयो । विश्रयो । इण् , अत्ययो । व
मो । अव्यथी । अभ्यमो । परिभवो । प्रसवी ॥

स्पृहृगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्यभालुच् ॥ १५८ ॥

एभ्यभालुच् स्यात् । स्पृहयालुः । गृहयालुः । पतयालुः । एते चुरा
दावदन्ताः । दयालुः । निद्रालुः । तन्द्रालुः । नितत्पूर्वीद्राधातुः ।

तदोनान्तर्त्वं निपातनात् । श्रद्धालुः ।

शीङोऽपि ॥

शयालुः ॥

दाधेट् सिशदसदोरुः ॥ १५० ॥

एभ्योरुः स्यात् । दारुः । धारुर्वत्सोमानरप् । नलोकेत्यद्वोकारम्या
पि निर्देशात्तदन्तविधिनाऽत्र घञभावः । सेरुः । शङ् । सद्रुः ॥

सृघम्यदः क्मरन् ॥ १६० ॥

एभ्यः क्मरन् । सृमः । घस्मरः, घसिः प्रकृत्यन्तरम् । अमरः ॥

भङ्गभासमिदोघुरच् ॥ १६१ ॥

एभ्योघुरच् । भङ्गुरम् । भासुरम् । मेदुरम् । भञ्जेः कर्मकर्तर्येव
प्रत्ययः, स्वभावात् ॥

विदिभिदिच्छिदेः कूरन् ॥ १६२ ॥

एभ्यः कूरन् । विदुरः । विदज्ञानइत्यस्यैव । भिदुरः । छिदुरः ।
भिदिच्छिदोः कर्मकर्तर्येव ॥

इण्त्नशक्तिसर्तिभ्यः करप् ॥ १६३ ॥

एभ्यः करप् । इत्वरः । इत्वरो । नश्वरः । जित्वरः । सृत्वरः ॥

गत्वरश्च ॥ १६४ ॥

निपात्यते । गमेर्घलोपः करप्च ॥

जागुरुकः ॥ १६५ ॥

जागर्तेरूकः स्यात् । जागरूकः ॥

यजजपदशां यङः ॥ १६६ ॥

एतेभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः स्यात् । यायजूकः । जङ्गपूकः । दन्दशूकः ॥

नमिकम्पिस्माजसकमिहिसदीपो रः ॥ १६७ ॥

एभ्योरः स्यात् । नम्रः । काम्यः । स्पेरः । अजस्र् । जसुमोक्षणे नञ्
पूर्वः । कम्प्रा कन्या । हिंस्रः । दीपः ॥

सनाशंसमिक्षउः ॥ १६८ ॥

सनन्तादाशंसेभिक्षेश्च उः स्यात् । चिकीर्षुः । आशंसुः । [आङः]
शसिइच्छायामित्यस्यैव ग्रहणम् । भिक्षुः ॥

विन्दुरिच्छुः ॥ १६९ ॥

एतौ निपात्येते । विदेज्ञानार्थकस्य इषेरिच्छार्थकस्यैवेह ग्रहणम् । नु
म्वत्त्वे निपातनात् । छन्दसि भिन्दव इति वर्णव्यत्ययाद्भवति ॥

क्याच्छन्दसि ॥ १७० ॥

क्य इतिक्वच् क्यप् क्यङां ग्रहणम् । क्यान्तादुः स्याच्छन्दसि ।
मित्तयुः । संस्वेदयुः । मुन्नयुः । कण्ठ्वादियकोऽपि ग्रहणम् । तेन
भुरण्युस्तुरण्युरित्यपि सिद्धमिति केचित् ॥

आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च ॥ १७१ ॥

आदन्ता दृकारान्ता द्रम्यादिभ्यश्च किकिनौ स्तच्छन्दसि । लिट् वच्च

तौ स्तः । दकारउच्चारणार्थः । तेन ऋदन्तादपि । गर्षिः । गार्ष्मिः ।
 रिः । जगुरिः । जग्मिः । जग्निः । जज्ञिः । अस्मयोभासल्लर्त्तः ।
 व सिद्धे किकिनोः कित्त्वमृच्छत्युत्तारामिति गुणप्रतिशब्दम् । तदुरिः ।
 उत्सगं च्छन्दसि किकिनौ ।

सेदिः । नेमिः ।

भाषायां धाञ्कृत्सृजनिगमिनमिभ्यः ।

दधिः । चक्रिः । सस्रिः । जज्ञिः । नेमिः ।

सहिवहिलिपतिभ्योयङन्तंभ्यो भाषायाम् ।

सासहिः । वावहिः । चाचलिः । पापतिः । अत्र नीचिपातनाच्च भवति ॥

कुकन्नपि ।

भोरुकः ॥

स्वपितृषोर्नजिङ् ॥ १७० ॥

छन्दसीति निवृत्तम् । अनयोर्नजिङ्स्यात् । स्वप्नक्, स्वप्नजौ ।

तृष्णक्, तृष्णजौ ॥

धृषेश्च ॥

धृष्णक् ॥

शृवन्द्योरारुः ॥ १७३ ॥

एतयोरारुः स्यात् । शरारुः । वन्दारुः ॥

भियः क्रुकुकनौ ॥ १७४ ॥

भियएतौ स्तः । भोरुः । भोरुकः ।

स्थेशभासपिसकसौ वरच् ॥ १७५ ॥

एभ्योवरच् स्यात् । स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः । विक
स्वरः ॥

यश्च यडः ॥ १७६ ॥

याप्रापणे । यडन्ताद्वरच् । यायावरः ॥

भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपृजुग्रावस्तृवः क्किप् ॥ १७७ ॥

एभ्यस्तच्छीलादिषु कर्तृषु क्किप् स्यात् । विभ्राट् । भाः, भासौ ।
धूः, धुरौ । विद्युत् । ऊर्क्, ऊर्जौ । पृः, पुरौ । जूः, दीर्घनिपात
नात्, जुवौ, जुवः । ग्रावस्तुत्, ग्रावस्तुतौ ॥

अन्येभ्यो ऽपिवृड्यते ॥ १७८ ॥

क्किप् तच्छीलादिषु कर्तृषु । युक् । भित् ।

क्किवचिप्रच्छयायतस्तुकटप्रजुश्रीणां दीर्घश्च ।

वाक् । शब्दप्राट् । आयतस्तुः । कटप्रूः । जूः । श्रीः । जूस्तुपू
र्वसूहेणैवसिद्धः । दीर्घवचनमाधर्थाद्वचिप्रच्छयोर्न संप्रसारणम् ।

द्युतिर्गामिजुहोतीनां द्वे च ।

दिद्युत् । जगत् ।

जुहोतेर्दीर्घश्च ।

जुहः ।

हृभयइत्यस्य ह्रस्वश्च द्वे च ।

ददत् ।

ध्यायतेः संप्रसारणं च ।

धीः । दक्षिग्रहणस्यैचार्यं प्रपञ्चः ॥

भुवः संज्ञान्तरयोः ॥ १७९ ॥

संज्ञायामन्तरे च गम्यमाने भवतेः क्विप् । मित्भूर्नाम कश्चित् । प्रति
भूः । मध्यस्थप्व नान्यत्वान्तरे क्विप् ॥

विप्रसंभ्योद्धसंज्ञायाम् ॥ १८० ॥

एभ्यो भुवः डुः स्यात् । विभुः । प्रभुः । संभुः । असंज्ञायां किम् ।
भूर्नामकश्चित् ।

मितद्वादिभ्यश्च ।

मितद्ववतोति मित्प्रदुः । शंभुः ॥

धः कर्मणि घृन् ॥ १८१ ॥

कर्मणि कारके धः घृन् स्यात् । धयन्ति दधति वा एतामिति धात्री ॥

दाम्नीशसयुयुजस्तुदसिसिचमिहपतदशनहःकरणे ॥

एभ्यः करणे कारके घृन् स्यात् । दान्त्यनेनेनि दात्रम्, दाब्लवन इ
त्यस्यैव । नेत्रम् । शस्त्रम् । योत्रम् । योक्त्रम् । स्तोत्रम् । तोत्रम् । सेत्रम् ।
सेक्त्रम् । मेढ्रम् । पत्रम् । वंष्ट्रा । नद्धी । वंशेरनुनासिकलोपनिर्वंशे
न किनोऽन्यत्रापि नलोपांज्ञाप्यते । तेन दशनमित्यपि सिद्धम् ॥

हलसूकरयोः पूवः ॥ १८३ ॥

पूव् पूवोः करणे कारके घृन् स्यात् । तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवय
वः । हलस्य पोत्रम् । सूकरस्य प्रोत्रम् । मुखमित्यर्थः ॥

अतिलूधूसूखनसहचरइत्रः ॥ १८४ ॥

एभ्यः करणे कारके इत्रः स्यात् । अरित्रम् । लवितम् । धवितम् ।

सवित्तम् । खनित्तम् । सवित्तम् । चरित्तम् ॥

पुवः संज्ञायाम् ॥ १८५ ॥

पूङ्पूजोः करणे कारक इलः स्यात् संज्ञायाम् । वर्द्धिष्पवित्तम् ॥

कर्त्तरि ऋषिदेवतयोः ॥ १८६ ॥

पुत्र इलः स्यात् करणे ऋषौ कर्त्तरि च देवतायाम् । पूयते ऽनेनेति प
वित्तोयमृषिः । देवतायाम् । अग्निः पवित्तम् । ऋषिर्षेदः ॥

जीतः क्तः ॥ १८७ ॥

जीतःक्तः स्याद्वर्तमाने । भूतापवादः । ज्विमिदा । मिन्नः ॥

मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च ॥ १८८ ॥

मत्याद्यर्थेभ्यःक्तः स्याद्वर्तमाने । मतिरिच्छा । मतः । बुद्धः । पूजितइ
त्यादि ॥ ज्ञातइति भूतेपिभवति ॥ तेनेत्यधिकारे उपज्ञात इतितद्धि
तविधानात् ॥ सुरैःपूजित इतितु चिन्त्यम् ॥ क्तस्यच वर्तमानइति
षष्ठ्यविधानात् ॥ चादन्यत्रापि ॥ शीलितोरक्षितः क्षान्त आकृष्टो जुष्ट
इत्यपि । रुष्टः । रुषितः । अभिव्याहृतः । हृष्टः । तुष्टः । कान्तः । संय
तः ॥ ज्व्यतः । भविष्यति कष्टशब्दः । अमृतः । सुप्तः । शयितः ।
आक्षितः । लिप्तः । इत्यादयो वर्तमाने ज्ञेयाः ॥

इति तृतीयस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः ।

उणादयोवहुलम् ॥ १ ॥

वर्तमाने धात्वर्थे संज्ञायां विषये उणादयोवहुलं स्युः । बहुलग्रहणा
दन्यत्रापि प्रकृतिप्रत्यययादिकल्पनया यथाप्रयोगं शब्दाऽऽत्माः ॥

संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ।

कार्याद्विद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रयुगादिषु ॥

भूतेऽपि वृश्यन्ते ॥ २ ॥

उणादयः । वृत्तं तदिति वर्त्म । वृशिग्रहणं प्रयोगानुसारार्थम् ॥

भविष्यति गम्यादयः ॥ ३ ॥

गम्यादयो भविष्यति साधवः । ग्रामंगमी । आगामी । प्रतिश्राद्दी । प्र
स्थायी । प्रतिबोधी । योगी । प्रतियायी । भावी ॥ अनद्यतन इति
योगविभागाल्लुङ् विषयेऽपि ॥ ग्रामं श्वो गमो ॥

यावत्पुरानिपातयोर्लट् ॥ ४ ॥

आभ्यां निपाताभ्यां योगे भविष्यति लट् स्यात् । यावद्भुक्ते । पु
राभुक्ते । निपातयोः क्तिप् । यावदास्यते तावद्भोक्ष्यते । करणभूत
या पुरा यास्यति । अनद्यतने लुङित्यत्रैतदनुवर्तनात् , यावत् श्वोभु
क्ते, पुरा श्वोभुक्ते, इत्यपि सिद्धम् ॥

विभाषा कदाकर्होः ॥ ५ ॥

आभ्यां योगे भविष्यति लट् वा स्यात् । कदा कर्हि वा भुङ्क्ते, भो
क्ष्यते, भोक्ता वा । परस्तादननुवृत्त्या लुट् ॥

किंवृत्ते लिप्सायाम् ॥ ६ ॥

विभक्त्यन्तं इतरइतमान्तं च किमो रूपं किंवृत्तम् । तद्योगे भविष्यति वा लट् लिप्सायाम् । कतरं कतमं वा भवान् भोजयति भोजयिष्यति भोजयिता वा । लिप्सायां किम् । कः पाटलिपुत्रं गर्मायति ॥

लिप्स्यमानसिद्धौ च ॥ ७ ॥

लिप्स्यमानेनात्रादिना स्वर्गादेः सिद्धौ गम्यायां भविष्यति लट् वा स्यादकिंवृत्तेऽपि । योऽन्नं ददाति दास्यति दाता वा स स्वर्गयाति यास्यति याता वा ॥

लोडर्थलक्षणे च ॥ ८ ॥

लोडर्थस्य प्रैषादेर्लक्षणक्रियावचनाद्वातोर्भविष्यति लट्वा स्यात् । आशंसायामपि के चित् । उपाध्यायश्चेदायात्यायास्यत्यायाता वा त्वं छन्दोऽधोष्व । उपाध्यायागमनमध्ययनप्रैषस्य लक्षणम् ॥

लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वं मुहूर्ताङ्गवऊर्ध्वमौहूर्तिकः । अतएव निपातनात्समासोत्तरपदवृद्धौ । ऊर्ध्वमौहूर्तिके भविष्यति लोडर्थलक्षणक्रियावचनाद्वातोर्लिङ्वा स्यात् । पक्षे यथाप्राप्तम् । मुहूर्तस्योपरि उपाध्यायश्चेदागच्छेदागच्छत्यागमिष्यत्यागन्ता वा त्वं छन्दोऽधोष्व । यद्यप्यूर्ध्वमौहूर्तिकेऽनद्यतनत्वं दुर्लभं तथाप्यनद्यतने लुडित्यत्र योगविभागात्तत्र चैतदनुवर्तनादागन्तेति सिद्ध्यतीति काशिकाकृदाशयः ॥

तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् ॥ १० ॥

क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यति धातो स्तुमुन् ण्वुलौ स्तः ।
आसितुमासकोवा सत्रजति । क्रियायां किम् । भिक्षिष्यइत्यस्यज
टाः । क्रियार्थायां किम् । धावतस्ते पतिष्यति दण्डः । ण्वुन्तृचा
वित्यनेनैव भविष्यत्यपि वासरूपेण ण्वुलि सिद्धे पुनर्वचनं क्रियार्था
यां क्रियायामुपपदे वासरूपेण तृजादयो न भवन्तीति । तेन कर्ता व्र
जतीत्यादिना न भवितव्यम् ॥

भाववचनाश्च ॥ ११ ॥

क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यति भावधिकारविहिताः स्युः ।
पूर्वसूत्रज्ञापितस्य बाधनार्थमिदं वचनम् । पाकाय व्रजति । भूतये व्र
जतीत्यादि । वचनग्रहणात्प्रकृत्यन्तरान्नभवति । तुमर्थाच्चेति ज्ञापका
देवात् वासरूपसिद्धिावशिष्योयं योग इति नव्याः ॥

अण्कर्मणिच्च ॥ १२ ॥

भविष्यति धातोरण् स्यात् कर्मणि क्रियार्थायां क्रियायां चोपप
दे । चकारउपपदसमुच्चयार्थस्तेनप्रत्येकमुपपदत्वे न स्यात् । वचनग्रह
णानुवृत्त्यैव कर्मण्यणि सिद्धे णुनः कर्मग्रहणं कादिबाधनार्थम् । गो
दायोव्रजति । सुरापायोव्रजति । वासरूपविधर्नास्तीति ज्ञापनस्य
क्रियार्थायां क्रियायां तृजादिविषयतया ऽत्र वासरूपेण ण्वुल् भव
त्येव । एधानाहारको व्रजति । अपवादत्वात् ण्वुलं बाधतइति तु
चिन्त्यम् ॥

लृट्छेषेच ॥ १३ ॥

क्रियार्थोपपदादन्यत्र भविष्यति लृट्स्याच्चात्त्रापि । करिष्यामि । क
रिष्यामीति व्रजति । केचित्तु सामान्येन लृट् विधाने ऽपि वासरूपे
ण क्रियार्थोपपदे ऽपि लृट् सिद्धइति शेषग्रहणं चिन्त्यप्रयोजनमि
ति वदन्ति । तदेतत् लृडपि तृजादिरिति वदन् भगवान्न मृष्यति ।
भगवतश्चायमाश्रयः । अकेनोरिति ज्ञापकात्स्वात्मनि वृत्तिविरोधाद्वा ए
धानाहरकोव्रजतीत्यत्र ण्युल्लसम्भवात्सामान्यापेक्षमेव ज्ञापकमिति ॥

लृटः सद्वा ॥ १४ ॥

लटः शतृशानचावितिवत् प्रत्ययोत्तरपदादौ सर्वज्ञायं विधिः । व्य
वस्थितवात्वात् प्रथमासमानाधिकरणे विकल्पः । वक्ष्यन् । वक्ष्यते ।
वक्ष्यमाणः । अन्यत्र सम्बोधनादौ नित्यम् । हेवक्ष्यन् । वक्ष्यन्तं
पश्येत्यादि ॥

अनद्यतने लुट् ॥ १५ ॥

भविष्यत्यनद्यतने लुट् स्यात् । श्वोभोक्ता । अनद्यतनइति योगवि
भागः । अनद्यतने लृटः सद्वा । श्वोभिनाधास्यमानेन । विधानसाम
र्थ्यादेव तद्विषये लृडपि । परिदेवने गम्ये क्वचिदद्यतनेपि लुट् दूरात् ।
इयं नु कदा गन्ता, यैवं पादौ निदधाति । अयं नु कदा ऽध्येता,
य एव मनभियुक्त इति ॥

पदरुजविशस्पृशोघञ् ॥ १६ ॥

एभ्योघञ्स्यात्सर्वकाले । पादः । रोगः । वेशः । स्पर्शः ॥ रोगइ
ष्टिः ॥ अन्यत्रपचाद्यन् । स्वदे विशेषः ॥

सु स्थिरे ॥ १७ ॥

स्थिरे कर्तरि सनेऽर्धञ् । चन्दनसारः । कालान्तरस्थायी-
स्थिरः । स्थिरे किम् । सतां ॥

अस्थिरेऽपि क्वचित् ॥

अतीसारोऽत्र व्याधिः । अन्तर्भावितप्यर्थोऽत्र सतिः । बि-
सारो मत्स्यः । सारो बलम् । अत्राप्यन्तर्भावितप्यर्थः ॥

भावे ॥ १८ ॥

धातुमात्रात् घञ् स्यात् भावे । लिगसंख्ये न तत्रम् ।
पाकः । पाकौ । पचनम् । पक्तिः ॥

अकर्तरि च कारके संज्ञायां ॥ १९ ॥

अकर्तरि कारके संज्ञायां घञ् स्यात् । प्रासीदन्त्यस्मिन् इति
प्रासाद् इत्यादि । कर्तरितु विभर्तीति भर्ता । असंज्ञायां तु कर्त-
व्यः कटः ।

चादसंज्ञायामपि क्वचित् ।

को भवता दायो दत्तः । को भवता लाभो लब्धः ।
अकर्तरितीति पर्युदासपक्षे कारकग्रहणं न कर्तव्यम् । इत ऊर्ध्वं
कृत्यल्युट इति पर्यंतं भावे अकर्तरि कारक इति द्वयमनुवर्तते ॥

परिमाणाल्यायां सर्वेभ्यः ॥ २० ॥

१ सूत्रे ख् इति लुप्तविभक्तिकम् ।

२ कौमुद्यादिषु 'व्याधिमत्स्यबलेष्विति घाक्यम्' इति धार्तिकं
दृश्यते ।

३ रुधिरादिकमतिशयेन सारयतीत्यर्थः ।

परिच्छित्तौ गम्यायां सर्वेभ्यो धातुभ्यो घञ् स्यात् । एक-
स्तण्डुलनिचायः १ ।

सर्वेभ्य इति धातुविशेषणात् प्रकृत्याश्रितावजपादेव वा-
ध्यते नार्थाश्रितः क्तिन् ॥

एकातिलोच्छ्रितिः । द्वे स्तुती । परिमाणाख्यायां किम् । निश्चयः ॥
दारजरौ कर्तरि णिलुक्च ॥

वारयन्तीति दाराः । जरयन्तीति जाराः ।
करणे वा ॥

दीर्यते तैर्दाराः । जीर्यते तैर्जाराः ॥

इडश्च ॥ २१ ॥

घञ् स्यात् । अचोपवादः । अध्यायः ॥

अपादाने स्त्रियां घञ् तदन्ताच्च वा ङीष् ॥

उपेत्स्यास्या अधीयते उपाध्यायी । उपाध्याया वा ।

घृ वायुवर्णनिवृत्तेषु ।

घारो वायुः । घारा वर्णः । चित्रम् । घारो निवृत्तं । आवरणम् ॥

उपसर्गे र्वः ॥ २२ ॥

घञ् स्यात् । अपोऽपवादः । संरावः । उपसर्गे किम् । र्वः ॥

समि युद्बुदुवः ॥ २३ ॥

एभ्यो घञ् स्यात् । संयावः । संद्रावः । संदावः । समि किम् । प्रयवः ॥

श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे ॥ २४ ॥

१ निचीयते राशीक्रियत इति निचायः ।

एभ्यो घञ् स्यात् । श्रायः । नायः । भावः । अन्पमर्गे
किम् । प्रश्रयः । नय इत्यपि बाहुलकात् । प्रभाव इतितु प्रकृष्टो
भाव इति प्रादिसप्तमः ॥

वौ क्षुश्रुवः ॥ २५ ॥

घञ् । विक्षावः । विश्रावः । वौ किम् । प्रश्रवः ॥

अत्रोदोर्नियः ॥ २६ ॥

आभ्यामुत्तरस्य नियो घञ् । अवनायः । उन्नायः १ ॥

प्रे द्रुस्तुक्षुवः ॥ २७ ॥

एभ्यो घञ् । प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्रस्तावः । प्रइति किम् । स्रवः ॥

निरभ्योः पुल्वोः ॥ २८ ॥

एतयोर्घञ् । यथाक्रममुपसर्गसम्बन्धः । निष्पूयते शूर्पा-
दिभिरिति निष्पावो धान्यविशेषः । अभिलावः । निरभ्योः
किम् । पवः लवः । पूहति पूङ्पूजोर्ग्रहणम् ॥

उन्न्योर्ग्रः ॥ २९ ॥

गृ शब्दे, गृ निगरणोः, एतयोर्घञ् । उद्गारः । निगारः ।
उन्नयोः किम् । गरः ॥

कृ धान्ये ॥ ३० ॥

कृनिक्षेपे अस्मात् घञ् स्याद्धान्यविषयश्चेद्भात्वर्थः । उन्नयोरि-
त्येव । उत्कारः निकारो २ वा धान्यस्य । धान्ये किम् । भैसात्कारः ॥

१ अत्र ऊर्ध्वनयनविषयकं शब्दद्वयं क्रमेण ॥

२ विश्लेषार्थं शब्दद्वयम् ॥

यज्ञे समि स्तुवः ॥ ३१ ॥

संपूर्वात् स्तौतेर्घञ् स्यात् । संस्तुवंत्यस्मिन् देशे छंदोगा
इति संस्तावो वेशः । यज्ञे किम् । संस्तवः१ ॥

प्रस्त्रोऽयज्ञे ॥ ३२ ॥

स्तृञ् । प्रपूर्नादस्मात् घञ् स्यादयज्ञे । मणिप्रस्तारः । अ-
यज्ञे किम् । बर्हिष्प्रस्तारः२ ॥

प्रथने वावशब्दे ॥ ३३ ॥

प्रथने गम्ये विपूर्वात् स्तृणातेर्घञ् स्यात्तच्चेत् प्रथनम-
शब्दविषयः । प्रथनं विस्तीर्णता । षट्स्य विस्तारः । प्रथने किम् ।
तृणस्य विस्तरः । अशब्दे किम् । विस्तरौ वचसाश्च ॥

छन्दोनाम्नि च ॥ ३४ ॥

छन्दोनामावयवभूतात् स्तृणातेर्घञ् स्यात् । विष्टारपङ्क्ति-
श्छन्दः । प्रस्तारपङ्क्तिः । आस्तारपङ्क्तिः । संस्तारपङ्क्तिरित्यादि३
विष्टारपङ्क्त्यादयः शब्दाः छन्दोनामानि । तदवयवस्तार
इति । छन्दः शब्दो गायत्र्यादिपरः ॥

उदि ग्रहः ॥ ३५ ॥

उत्पूर्वाद्ग्रहेर्घञ् स्यात् । अपोऽपवादः । उद्गाहः ।

छन्दसि' निपूर्वादिपि ॥

उद्ग्राभं च निग्राभं च ॥

१ पश्चिमः ।

२ प्रस्तारो मुष्टिविशेषः ॥

३ काशिकारादयोऽत्र चावित्यनुवर्तयन्ति । तेषां संस्तारपङ्क्तिरि-
त्याद्यनुदाहरणम् ।

समि मुष्टौ ॥ ३६ ॥

मुष्टिरंगुलिमंनिवेशः । संपूर्वाद्गृहेर्घञ् स्यान्मुष्टौ । मल्लभ्य-
संग्राहः । दृढमुष्टिरित्यर्थः । मुष्टौ किम् । संग्रहो धान्यस्य ॥

परिन्योर्नीणोर्घृताभ्रेषयोः ॥ ३७ ॥

यथाक्रमं परिन्योः परयोर्नीणोर्घञ् स्याद्यथाक्रमं घृताभ्रे-
षयोः । यथाप्रसक्तकरणमभ्रेपः । परिणायः । घृतमित्यर्थः । न्या-
षः । यथाप्राप्तमित्यर्थः । घृताभ्रेषयोः किम् । परिणायः । न्ययः ॥

परावनुपात्यय इणः ॥ ३८ ॥

परिपूर्वादिणो घञ् स्यादनुपात्यये । अनुपात्ययः क्रमप्राप्त-
स्यानतिपातः परिपाटी । तत्र पर्यायः । मम पर्यायः । अनुपा-
त्यय इति किम् । कालस्य विपर्ययः । अतिपात इत्यर्थः ॥

व्युपयोः शेतेः पर्याये ॥ ३९ ॥

आभ्यां शेनेर्घञ् स्यात्पर्याये । तत्र विशायः । तत्र राजोप-
शायः । राजानमुपशाययितुं पर्याय इत्यर्थः । अनुपात्यय इत्यनु-
वृत्त्यैव सिद्धौ पुनः पर्यायग्रहणादयं परमप्यभिविधाविनुशां वा-
धते । पर्याये किम् । विशायः १ ॥

हस्तादने चेरस्तेये ॥ ४० ॥

हस्तादाने गम्यमाने चेर्घञ् स्यात् न तु चेच्चौर्यं भवति ।
हस्तादानशब्देन प्रत्यामज्जमादेयमुच्यते । फलप्रचायः । हस्ता-

दाने किम् । वृक्षशाखरे फलप्रचयः । अस्तेये किम् । फलप्र-
चयश्चौर्येण ॥

निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वेकः ॥ ४१ ॥

एष्वर्थेषु चिनोतेर्घञ् स्यात् । अस्य च कः । उपसमाधानं
राक्षीकरणम् । तच्च धात्वर्थविशेषणम् । अन्यानि तु प्रत्ययार्थस्य ।
निवासे चिखल्लिनिकायः । चिखल्लिर्जनपदविशेषः । चितौ आ-
कायमर्जिन चिन्वीत । शरीरे अनित्यकायः । उपसमाधाने गो-
मयनिकायः ॥

सङ्घे चानौत्तराधर्ये ॥ ४२ ॥

समूहे वाच्ये चिनोतेर्घञ् स्याच्चस्य च कः । भिक्षुनिकायः ।
अनौत्तराधर्ये किम् । सूकरनिचयः । यदा स्तनपानायोत्तराधर-
भावेन शेरते तदेतत् प्रत्युदाहरणम् । प्राणिसंघ एव । नेह ।
प्रमाणसमुच्चयः ।

कर्मव्यतीहारे णच् स्त्रियाम् ॥ ४३ ॥

कर्मव्यतीहारे गम्ये धातोर्णच् स्यात् भावे स्त्रीलिङ्गे । णचः
स्त्रियामञ् । व्यावक्रोशी । स्त्रियां किम् । व्यतिपाकः । बाध-
कविषयेषु क्वचित् । व्यावचोरी । व्यावचर्ची । काचन ।
व्यतीक्षा । व्यतीहा । व्यावकुप्टिरिति तु भवति । एतत्स्वर्ण-
कृतो बहुलमिति वचनाद्भवति ॥

१ उदाहरणद्वयेऽपि ण्यासभ्रन्थो युजिति युचः प्राप्तिः । यद्वा
व्यावचर्चीत्यत्र गुरोश्च हल इत्यकारप्रत्ययः प्राप्तः ॥

अभिविधौ भाव इनुण् ॥ ४४ ॥

धात्वर्थस्य कात्स्न्येन सम्बन्धोऽभिविधिः । तस्मिन् गम्य-
माने धतोर्भावे इनुण् स्यात् । साराविणम् । इनुण्तात्स्वार्थिको
ऽण् ॥ इनुणन्तं नपुंसकम् । अभिविधौ किम् । संरावः । भाव
इत्यनुवर्तमाने पुनर्भावग्रहणं वासरूपबाधनार्थम् ।

व्युटा तु समावेश इप्यते ॥

सांकुटीम् । संकुटनम् ॥

आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः ॥ ४५ ॥

इनुण् नानुवर्तते । अवनिपूर्वात् ग्रहेर्घञ् स्यादाक्रोशे ।
अपोऽपवादः । अवग्रहः विग्रहोऽत्रा वृषल ते भूयात् । आक्रोशे
किम् । अवग्रहः २ पदस्य । निग्रहश्चोरस्य ॥

प्रे लिप्सायां ॥ ४६ ॥

प्रपूर्वात् ग्रहेर्घञ् स्याल्लिप्सायां गम्यमानायाम् । पात्रप्र-
ग्राहेण चरति भिक्षुः । लिप्सायां किम् । प्रग्रहः ॥

परौ यज्ञे ॥ ४७ ॥

परिपूर्वात् ग्रहेर्घञ् स्याद्यज्ञे । उत्तरपरिग्रहः । यज्ञे किम् ।
परिग्रहः देवदत्तस्य ॥

नौ वृ धान्ये ॥ ४८ ॥

निपूर्वयोर्द्वन्द्वजोर्घञ् स्याद्धान्ये । अपोऽपवादः । नीवारा
त्रीहियः । धान्ये किम् । निवारा कन्या । अत्र अजब्भ्यां स्त्रीस्र-

१ इदं शब्दद्वयं बाधार्थकम् ॥ २ क्कद्विशेष इत्यर्थः ॥

छाना विप्रतिषेधेनेति प्राप्तः क्तिन् बाहुलकान्न भवति ॥

उदि श्रयतियौतिपूद्रवः ॥ ४९ ॥

उत्पूर्वेभ्यः एतेभ्यः घञ् स्यात् । अजपोरपवादः । उच्छ्रा-
यः । उद्यावः । उत्पावः । उद्भावः । समुच्छ्रय इति तु बहुलग्र-
हणादार्षत्वाद्वा साधुः ॥

विभाषाऽडि रुप्त्वोः ॥ ५० ॥

आङ्पूर्वयोरेतयोर्घञ् वा स्यात् । आरावः । आरवः ।
आप्लावः । आप्लवः ॥

अवे अहो वर्षप्रतिबन्धे ॥ ५१ ॥

अवपूर्वाद्ग्रहेर्घञ् वा स्याद्वर्षप्रतिबन्धे । अवग्राहः अवग्रहो वा
वेवस्य । दैविको वृष्टिप्रतिबन्ध इत्यर्थः । वर्षप्रतिबन्धे किम् ।
अवग्रहः पदस्य ॥

प्रे वणिजां ॥ ५२ ॥

प्रपूर्वात्प्रहेर्घञ् वा स्याद्वणिक्संबन्धिनि वाच्ये । तुला
प्रगृह्यतेऽनेन सूत्रेण तुलामग्राहः । तुलामग्रहो वा । वणिजां
किम् । मग्राहः वेवदत्तस्य ॥

रश्मौ च ॥ ५३ ॥

प्रपूर्वात्प्रहेर्घञ् वा स्यात् रश्मौ । रश्मिरिति रथादौ प-
श्वादिनियमनरञ्जुरिह गृह्यते न तु चन्द्रादिसंबन्धि । अन्नभिधा-
नात् । मग्राहः मग्रहो वा ॥

वृणोतेराच्छादने ॥ ५४ ॥

प्रपूर्वात् वृणोतेर्घञ् वा स्यात् । प्रावारः प्रवरः । आ-
च्छादने किम् । प्रवरा गौः । प्रघास्तेत्यर्थः ॥

परौ भुवोऽवज्ञाने ॥ ५५ ॥

परिपूर्वात् भवतेर्घञ् वा स्यात् । परिभावः । परिभवः ।
अवज्ञाने किम् । सर्वतो भवनम् परिभवः ॥

एरच् ॥ ५६ ॥

इवर्णान्तादच् स्याद्भावे अकर्तरि च कारके । घञोऽपवादः ।
चयः । अयः । जयः ।

अजूविधौ भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥
भयम् । वर्षम् । वृषभो वर्षणादिति भगवत्प्रयोगात् वर्षण-
मित्यपि भवति ॥ कल्पादिभ्यः प्रतिषेधः १ । कल्पः । अर्थः ।
मन्त्रः । ण्यन्तेभ्योऽचि प्रतिषिद्धे घञेव । स्वरे विशेषः ।

जवसवौ छन्दसि वक्तव्यौ ॥

अपि प्राप्तेऽङ्घ्रिभिः । स्वरभेदः ॥

ऋदोरप् ॥ ५७ ॥

ऋकारान्तेभ्य उवर्णान्तेभ्यश्चाप् स्यात् । घञोऽपवादः ।
कृ । करः । गृ । गरः । घृ । शरः । स्तु । स्तवः । लू । लवः ।
दकार उच्चारणार्थः । तेन ह्रस्वेऽपि उवर्णे भवति ॥

ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च ॥ ५८ ॥

एभ्योऽप् स्यात् । घञोऽ(घञचोर)पवादः । ग्रहः । वरः ।
क्षरः । निश्चयः । गमः । निश्चिग्रह्यं स्वरार्थम् । हस्तावान
इत्यनेन निश्चाय इत्यपि ॥

१ इदं ग्रन्थान्तरेषु नोपलभ्यते ।

वधिरण्योश्च ॥

अप् । वशनं वधाः । रणन्त्यस्मिन्निति रणः ।

घञर्थे कविधानं स्थाद्यर्थम् ॥

भावः कर्तृवर्जितं च कारकं घञर्थः । प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्
धान्यादिकमिति प्रस्थः । प्रस्नान्त्यस्मिन्निति प्रस्तः । प्रापब-
न्त्यस्यां प्रापा । अविध्यन्त्यनेनेसाविधः । विघ्नन्ति तस्मिन्
मनांसि विघ्नः । आयुध्यन्ते तेनायुधम् ॥

उपसर्गेऽदः ॥ ५९ ॥

उपसर्गे उपपदे अत्तेऽप् स्यात् । प्रघसः । उपसर्गे किम् । घासः ॥

नौ ण च ॥ ६० ॥

निपूर्वाद्दत्तेर्णः स्यात् चादप् । न्याबः । निघसः ॥

व्यधजपोरनुपसर्गे ॥ ६१ ॥

एतयोरप् स्यान्न तूपसर्गे । व्यधः । जपः । अनुपसर्गे किम् ।
आव्याधः । उपजापः ॥

स्वनहसोर्वा ॥ ६२ ॥

आध्यामब्वा स्यात् । स्वनः । स्वानः । हसः । हासः ।
अनुपसर्ग इत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ॥

यमः समुपनिविषु च ॥ ६३ ॥

समादिषु यमेर्वाऽप् स्यात् चाबनुपसुर्गेऽपि । संयमः ।
संयामः । उपयमः । उपयामः । नियमः । नियामः । वियमः ।
वियामः । अनुपसर्गे । यमः । यामः ॥

नौ गदनदपठस्वनः ॥ ६४ ॥

निपूर्वेभ्य एतेभ्यो वाऽप् स्यात् । निगदः । निगावः । इत्यादि ॥

कणो वीणायां च ॥ ६५ ॥

निपूर्वात् कणतेर्वाऽप् स्यात् । निक्कणः । निक्काणः ।
अनुपसर्मादपि । कणः । क्काणः । वीणाग्रहणमन्योपसर्गार्थम् ।
प्रकणा वीणा । प्रक्काणा वीणा । एषु किम् । अतिक्रान्तः ॥

नित्यं पणः परिमाणे ॥ ६६ ॥

पण व्यवहार इत्यस्मादप् नित्यं स्यात् परिमाणे ग-
न्ये । मूलकपणः । शाकपणः । पद्मिमाण इति मूलकादीनां
संव्यवहारार्थं यो मुष्टिवन्धस्तस्येदं ग्रहणम् । परिमाणे कि-
म् । पाणः ॥

मदोऽनुपसर्गे ॥ ६७ ॥

अप् स्यात् । विद्यामदः । अनुपसर्गे किम् । उन्मादः ॥

प्रमदसंमदौ हर्षे ॥ ६८ ॥

एतौ निपास्येते । हर्षे किम् । प्रमादः । संमादः ॥

समुदोरजः पशुषु ॥ ६९ ॥

समुत्पूर्वस्याजेरप् स्यात् पशुषु । समजः । पशूनां स-
मूह इत्यर्थः । उदजः । पशूनां प्रेरणमित्यर्थः । पशुषु किम् ।
समाजः । उदाजः ॥

अक्षेषु ग्लहः ॥ ७० ॥

अयं निपास्येते । अक्षस्य ग्लहः । ग्रहेर्लत्वं निपात्यते ।
अक्षेषु किम् । ग्रहः । ग्लहिः प्रकृत्यन्तरमित्यन्ये ॥

प्रजने सर्तेः ॥ ७१ ॥

सर्तेरप् स्यात् प्रजने । प्रजनः प्रथमं गर्भग्रहणम् । पशू-
नामुपसरः ॥

हः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु ॥ ७२ ॥

न्याविपूर्वात् ह्यतेः संप्रसारणम् च । निहवः । अ-
भिहवः । उपहवः । विहवः । एषु किम् । प्रह्वायः ॥

आङि युद्धे ॥ ७३ ॥

आङो द्वेजः संप्रसारणम् च । आह्वयन्ते अस्मिन्नित्या-
हवः संग्रामः । युद्धे किम् । आह्वायः ॥

निपानमाहावः ॥ ७४ ॥

(आङ्पूर्वस्य ह्यतेः संप्रसारणम् वृद्धिश्रोत्रकाधारश्चेद्वा-
च्यः । आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये ॥)

भावेऽनुपसर्गस्य ॥ ७५ ॥

(अनुपसर्गस्य ह्यतेः संप्रसारणम् च स्याद्भावे । हवः ॥)

हनश्च वधः ॥ ७६ ॥

अनुपसर्गाद्वन्तेरप् स्यात् भावे, हन्तेश्च वधादेशः, स
चान्तोदात्तः । चोराणां वधः । भावे किम् । घातः । अनुपसर्गे
किम् । अघातः । चकारस्य प्रत्ययेन सम्बन्धात् घञपि । घातः ॥

मूर्तौ घनः ॥ ७७ ॥

मूर्तिः काठिन्यं । तस्मिन् वाच्ये हन्तेरप् स्यात्तस्य च
घन इत्यन्तोदात्त आदेशः । मेघघनः । घनं दधीत्यत्र धर्म-
शब्देन धर्म्युच्यते ॥

अन्तर्घनो देशे ॥ ७८ ॥

अन्तःपूर्वाद्धन्तेरप् घनश्चान्तोदात्त आदेशो देशे वाच्ये । अन्तर्घनः । वार्द्धि(ही)केषु देशविशेष उच्यते । केचिदन्तर्घण इति पठन्ति ॥

अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च ॥ ७९ ॥

प्रपूर्वस्य हन्तेरेतौ निपात्येते अगारैकदेशे वाच्ये । द्वारप्रकोष्ठको बाह्यः अगारैकदेश इष्यते ॥

उद्घनोऽत्याधानम् ॥ ८० ॥

अत्याधाने उद्घन इति निपात्यते । यस्मिन् काष्ठेऽन्यानि स्थापयित्वा तक्ष्यन्ते स उच्यते । उद्घातोऽन्यः ॥

अपघनोऽङ्गम् ॥ ८१ ॥

अङ्गे अपघन इति निपात्यते । अपहन्यत इत्यपघनः पाणिः ॥

करणेऽयोविद्रुषु ॥ ८२ ॥

एषु हन्तेः करणे अप् स्यात् घनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोघनः । विघनः । द्रुघनः । द्रुघण इत्यपि केचित् ॥

स्तम्बे क च ॥ ८३ ॥

स्तम्बे उपपदे हन्तेः करणे कः स्याच्चावप् तत्र च घनादेशः । स्तम्बघ्नः । स्तम्बघनः । स्त्रियान्तु स्तम्बघ्ना स्तम्बघना स्तम्बहतिः स्तम्बहननी इति भवति ॥

परौ घः ॥ ८४ ॥

परिपूर्वाद्धन्तेः करणे अप् स्यात् घश्चादेशः । परिहन्यतेऽनेनेति परिघः ॥

उपघ्न आश्रये ॥ ८५ ॥

आश्रयः सामीप्यम् । अस्मिन्नुपघ्न इति निपात्यते । पर्वतो-
पघ्नः । उपघातोऽन्यः ॥

संघोद्धौ गणप्रशंसयोः ॥ ८६ ॥

एतयोर्ग्रथाक्रममेतौ निपात्येते । संघः पशूनाम् । उद्धो म-
नुष्यः । प्रशस्त इत्यर्थः । संघातोऽन्यः ॥

निघो निमितम् ॥ ८७ ॥

निमितमिति उच्चायादिना सम्प्रमुच्यते । अत्र निघ इति
निपात्यते । निर्विशेषं हन्यन्ते ज्ञायन्ते इति निघा वृक्षाः ॥

द्वितः कितः ॥ ८८ ॥

दु इद्यस्यासौ द्वित् । तस्मात् कितः स्यात् । दुपचष् पाके ।
पाकेन निर्वृत्तं पक्त्रिमम् । दुक्कुञ् । कुत्रिमम् । कत्रेर्मीन्नित्यमिति
केवल क्यन्तस्य प्रयोगाभावः ॥

द्वितोऽथुच् ॥ ८९ ॥

दु इत् पस्य तस्मादथुच् स्यात् । वेपथुः । श्वयथुः ॥

यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् ॥ ९० ॥

एभ्यो नङ् स्यात् । यङ्गः । याञ्चा । यत्रः । विश्नः । प्रश्नः ।
प्रश्ने चासन्नकाल इति ज्ञापकात् प्रच्छेः संप्रसारणाभावः । रक्षणः ॥

स्वपो नन् ॥ ९१ ॥

स्वपो नन् स्यात् । स्वप्नः ॥

उपसर्गे घोः किः ॥ ९२ ॥

उपसर्गपूर्वात् घोः किः स्यात् । आनो लोपः । निधिः । विधिः ॥

कर्मण्यधिकरणे च ॥ ९३ ॥

कर्मण्युपपदेऽधिकरणे कारके घोः किः स्यात् । जलं धीय-
तेऽस्मिन्निति जलधिः । उदधिः । अकर्तरीत्यधिकारादेव सि-
द्धेऽधिकरणग्रहणं कारकान्तरनिवृत्त्यर्थम् ॥

स्त्रियां क्तिन् ॥ ९४ ॥

भावादौ धातोः क्तिन् स्यात् स्त्रियाम् । घञादीनामप-
वादः । कृतिः । चितिः । भृतिः ।

क्तिन्नावादिभ्यः ॥

गुरोश्च हल इत्यस्यापवादः । आप्तिः । राप्तिः । दीप्तिः ।
स्रप्तिः । ध्वप्तिः । आवादेराकृतिगणत्वात् लब्धिरित्यपि ।

श्रुयजिस्तुभ्यः करणे ॥

श्रूयतेऽनयेति श्रुतिः । इष्टिः । स्तुतिः ।

ग्लान्याहाभ्यो निः ॥

ग्लानिः । ज्यानिः । हानिः ।

ऋकारान्तेभ्यो ल्वादिभ्यश्च क्तिन्नप्राप्तत्वात् ॥

कीर्णिः । लूनिः । पूनिः ।

संपदादिभ्यः क्तिप् ॥

संपत् । विपत् । क्तिन्नपि । सम्पत्तिः । विपत्तिः ॥

स्थागापापचो भावे ॥ ९५ ॥

एभ्यो भावे क्तिन् स्यात् स्त्रियाम् । अङ्गोऽपवादः । उप-
स्थितिः । उपगीतिः । संपीतिः । पक्तिः । भावग्रहणमर्थान्त-
रनिरासार्थम् । पुरस्तादपवादा अनन्तरान्विधीन्वाधान्ते नोत्तरा-

निति न्यायेन विभाषाख्यानेत्यादिना खड्गलिजौ भवत एव ।
कां स्थायिकाम् । कां स्थायिम ॥

मन्त्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः ॥ ९६ ॥

पंचमीस्थाने प्रथमा । एभ्यो भावे क्तिन् स्यात्
स्त्रियां स चोदात्तो मन्त्रे । सामान्येन क्तिनि सिद्धे उदा-
त्तार्थं वचनम् । भाषायामाद्युदात्तः । वृष्टिः । इष्टिः । पक्तिः ।
मतिः । वित्तिः । भूतिः । वीतिः । रातिः ॥

उतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्च ॥ ९७ ॥

मन्त्र इति निवृत्तम् । भावे स्त्रियां क्तिन्नन्ता उदात्ताश्चैते
निपात्यन्ते । अत्रतेर्ज्वरत्वरत्युद् । ऊनेः स्वरार्थं निपातः । पौतेः
यूतिः । जीवनेजूनिः । दीर्घत्वं निपातनात् । स्यतेः सातिः ।
निपातनाद्दधतिस्यतीतीत्वाभावः । सनोतेर्वा कृतात्वस्य स्वरार्थं
निपातनम् । हन्तेर्नस्य इत्वं हिनोतेर्वा गुणो निपात्यते । हेतिः ।
कीर्त्तयतेः कीर्त्तिः । युचोऽपवादः ॥

ब्रजयजोर्भावे क्यप् ॥ ९८ ॥

एतयोर्भावे क्यप् स्यात् स्त्रियाम् स चोदात्तः । क्तिनो-
ऽपवादः । ब्रज्या । इज्या ॥

संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः ॥ ९९ ॥

भाव इति न संबध्यते । एभ्यः संज्ञायां क्यप् स्यात् स्त्रियां
स चोदात्तः । समजन्स्यार्यामिति समज्या सभा । संज्ञत्वात्
बीभावाभावः । न हि बीभावे सति संज्ञा गम्यते । निषद्या ।

(१) २ । ४ । ५६ सूत्रे 'क्यप्यपि न' इति धार्तिकं दृश्यते ।

आपणः । निपनन्त्यस्यामिति निपत्या पिच्छला भूमिः । म-
न्यतेऽनयेति मन्या । विद्यते गृह्यतेऽनयेति विद्या ।
सूयते सोमोऽस्याम् इति सुखाऽभिषवदिवसः । श-
य्यतेऽस्यामिति शय्या । भरणं भृग्या जीविका । संज्ञाप्र-
हणादधिकाराभावेऽपि भाव एव प्रत्ययः । तेन भार्येति सि-
द्धयति । ईयते गम्यतेऽनयेति इत्या ॥

कृजः श च ॥ १०० ॥

भावे कृजः शः स्यात् क्वप् च । क्रिया । कृत्या । क्ति-
श्चपि । कृतिः ॥

इच्छा ॥ १०१ ॥

इषेर्भावे स्त्रियां शः यगभावश्च निपात्यने । क्तिनोऽप-
चादः । एषणमिच्छा ॥

परिचर्यादीनामपि निपातनम् ॥

परिचरणं परिचर्या । सृ । परिस्तर्या । गुणो निपात-
नात् । मृग । चौरादिकोऽदन्तः । अनो लोपाभावो निपातनात् ।
मृगया । अटाद्या । द्विर्वचनाभ्यासदीर्घौ निपातनात् ॥

जागर्तेरकारो वा ॥

जागर्षा । जागरा ॥

अ प्रत्ययात् ॥ १०२ ॥

प्रसयान्ताद्धातोर्कारप्रसयः स्यात् स्त्रियां भावे । क्तिनो-
ऽपचादः । चिकीर्षा । पुत्रीया ॥

गुरोश्च हलः ॥ १०३ ॥

गुरुमान् हलन्तो यस्तस्मादः स्यात् स्त्रियाम् । ईहा ।
ऊहा । गुरोः किम् । भक्तिः । हलः किम् । नीतिः ॥

षिन्निदादिभ्योऽङ् ॥ १०४ ॥

पिद्मयो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् स्यात् । जृष् । जरा ।
त्रपृष् । त्रपा । भिदादिभ्यः । भिदा विदारणे । भित्तिरन्या ।
छिदा द्वेषीकरणे । छित्तिरन्या । आरा शस्त्राय । आर्तिरन्या ।
अत्राङ्ग सहोपसर्गाद्वितीति वृद्धिः । धारा प्रपाते । धृतिरन्या ।
हारा । कारा ज्योतिषि । आरादौ गुणे कृते दीर्घत्वं
निपात्यते । लेखा । गुणो निपातनात् । लस्य रो वा । रेखा ।
चुबेडत्वं दीर्घश्च । चूडा । गुहा गिर्योषधयोः । गूढिरन्या ।
क्रपेः संप्रसारणं च । कृपा । श्रद्धा । मेधा ॥

चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च ॥ १०५ ॥

एते श्यन्ता एव सर्वे गृह्यन्ते । एभ्योऽङ् स्यात् स्त्रियाम् ।
युचोऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ।
चाद्युर्जाप । चिन्तना ॥

आतश्चोपसर्गे ॥ १०६ ॥

उपमर्गपूर्वेभ्य आदन्तेभ्योऽङ् स्यात् स्त्रियाम् । क्तिनो-
ऽपवादः । उपधा ॥

श्रदन्तरोरुपसर्गवहुक्तिः ॥

श्रद्धा । अन्तर्धा ॥

प्यासश्रन्थो युच् ॥ १०७ ॥

श्यन्तादासश्रन्थोश्च युच् स्यात् । आपवादः । भावना ।
आसना । श्रन्थना । अस्त्रियामिति प्रतिषेधश्च यत्रोत्सर्गाप-
वादौ द्वावपि स्थयधिकारविहितौ तत्रैव । तेन वासरूपेण

ण्यत्सम्भवादास्या इत्यपि सिद्धम् ॥

घट्ट्वन्दिविदिभ्यश्च ॥

घट्टना । वन्दना । वेदना । घटनेत्यपि ॥

इषेरनिच्छार्थस्य ॥

अन्वेषणा ॥

परैर्वा ॥

पर्येषणा । परीष्टिः ॥

रोगाख्यायां ण्वुल्बहुलम् ॥ १०८ ॥

धातोः स्त्रियां बहुलं ण्वुल् स्यात् रोगाख्यायाम् । म-
च्छर्दिका । क्वचिन्न । शिरोऽर्तिः ॥

धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् ॥

शायिका । आसिका ॥

इक्षुशितपौ धातुर्निर्देशे ॥

वाहः । पचतिः । क्वचिन्न । मनः ॥

वर्णात्कारः ॥

अकारः । इकारः । क्वचिन्न । अस्य च्चौ ॥ संघाताच्च
क्वचित् ॥ एवकारः ॥

रादिफः ॥

रेफः । रकार इत्यापि ॥

मत्वर्थाच्छः ॥

मत्वर्थीयः । मतुवर्थीय इत्यपि ॥

इणजादिभ्यः ॥

आजिः । आदिः ॥

इञ् वपादिभ्यः ॥

वापिः । वासिः । वाविः ॥

इक् कृष्यादिभ्यः ॥

कृषिः । किरिः । गिरिः ॥

संज्ञायाम् ॥ १०९ ॥

संज्ञायां धातोर्बुल् स्यात् स्त्रियाम् । उद्दालकपुष्प-
भञ्जिका । सालभञ्जिका ॥

विभाषाऽऽख्यानपरिप्रश्नयोरिञ् च ॥ ११० ॥

प्रश्ने उत्तरे च गम्यमाने धातोरिञ् स्यात् चात् ण्वुल् ।
विभाषाग्रहणादन्योऽपि यथाप्राप्तिं स्त्रियाम् । कां त्वं कारिं
कारिकां क्रियां कृत्वां कृतिं वाऽकार्षीः । सर्वा कारिकां
क्रियां कृत्वां कृतिमकार्षम् । इत्यादि ज्ञेयम् ॥

पर्यायार्हणोत्पत्तिषु ण्वुच् ॥ १११ ॥

एषु गम्यमानेषु धातोर्ण्वुच् स्यात् स्त्रियाम् । पर्यायः
परिपाटी । भवतः शायिका । अर्हे । अर्हति भवान् पयः-
पायिकाम् । ऋणे । इक्षुभक्षिकां मह्यं धारयसि । उत्पत्तौ ।
ओदनभोजिका उदपादि । वेत्येव । चिकीर्षोत्पद्यते । चः
स्वरार्थः ॥

आक्रोशे नञ्यनिः ॥ ११२ ॥

नञ्पूर्वाद्धातोः स्त्रियामनिः स्यादाक्रोशे गम्ये । क्ति-
ञ्चाद्यपत्रादः । आक्रोशः शापः । अकरणित्से वृषल भूयात् ।
आक्रोशे किम् । अकृतिर्देवदत्तस्य । नञि किम् । मृ-
तिस्ते वृषल ॥

कृत्यल्युटो बहुलम् ॥ ११३ ॥

भावे अकर्तरि स्त्रियामित्यादि निवृत्तम् । कृत्या ल्युट् च बहुलमर्थेषु स्युः । स्नान्त्यनेनेति स्नानीयम् । वीयतेऽस्मै दानीयो विभः । ल्युट्पि । अपसिच्यत इत्यपसेचनम् । बहुलग्रहणात् कृन्मात्रस्यार्थान्तरेऽपि यथाप्रयोगं वृत्तिः । पादाभ्यां ह्रियते पावहारकः । गलेचोपकः ॥

नपुंसके भावे क्तः ॥ ११४ ॥

धातोर्भावे क्तः स्यान्नपुंसके । हसितम् । स्मितम् ॥

ल्युट् च ॥ ११५ ॥

नपुंसके भावे । शयनम् । आसनम् ॥

कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम् ॥ ११६ ॥

येन संस्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखं जायते तस्मिन् कर्मण्युपपदे नपुंसके भावे धातोर्ल्युट् स्यात् । निस्योपपदसमासार्थं वचनम् । ओदनभोजनं सुखम् । कर्मणि किम् । तूलिकाया उत्थानं सुखम् । संस्पर्शात्किम् । अग्निकुण्डस्योपासनं सुखम् । कर्तुः किम् । गुरोः स्नापनं सुखम् । शरीरेति किम् । पुत्रस्य परिष्वजनं सुखम् । मानसपीतिरत्र । सुखं किम् । कण्टकानां मर्दनं दुःखम् । सर्वत्रासमासः प्रत्युदाहरणे ॥

करणाधिकरणयोश्च ॥ ११७ ॥

एतयोरभिधेययोर्धातोर्ल्युट् स्यात् । घञपवाद्दः । इध्म-
मब्रश्चनः । अधिकरणे । गोदोहनी ॥

पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण ॥ ११८ ॥

करणेऽधिकरणे च धातोर्घः स्यात् पुंसि संज्ञायाम् । दन्त-
च्छ्वः । अधिकरणेऽपि । एत्य तस्मिन् कुर्वन्तीत्याकरः । पुंसि
किम् । प्रसाधनम् । संज्ञायां किम् । प्रहरणो दरडः ॥

गोचरसंचरवह्व्रजव्यजापणनिगमाश्च ॥ ११९ ॥

एते घान्ता निपासन्ते पूर्वस्मिन्नर्थे । हलश्चेति घञोऽप-
वादः । गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरः । संचरः । वहसनेन वहः ।
व्रजः । व्यजः । निपातनाद्वीभावो न । एत्यैतस्मिन् पणान्त इत्या-
पणः । निगच्छन्त्यस्मिन्निति निगमः । चात्कषः निकषः ।
प्रायग्रहणेनैव सिद्धेरक्षिष्योयं योग इत्याकरे ॥

अवे तूस्त्रोर्घञ् ॥ १२० ॥

अबपूर्वयोरेतयोः करणाधिकरणयोर्घञ् स्यात् संज्ञायाम् ।
अवतारः । अवस्तारः । प्रायेणानुवृत्त्या असंज्ञायामपि । अब-
तारो नद्याः ॥

हलश्च ॥ १२१ ॥

हलन्तात् पुंसि संज्ञायां करणाधिकरणयोर्घञ् स्यात् ।
घापवादः । लेखः । वेदः । मार्गः । अपामार्गः ॥

अध्यायन्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च ॥ १२२ ॥

एते पुंसि संज्ञायां घञन्ता निपासन्ते । अभीयते एत्या-
स्मिन्नित्यध्यायः । नीयतेऽनेनेति न्यायः । उद्युवन्त्यनेन उ-
द्यावः । संद्वियते अनेनेति संहारः । आध्रियन्तेऽस्मिन्नित्या-
धारः । आवयन्त्यस्मिन्नित्यावायः । चाद्वहारः ॥

उदङ्कोऽनुदके ॥ १२३ ॥

उत्पूर्वादञ्चतेर्घञ् निपात्यने अनुदके । तैलमुदच्यते उद्भि-
यते अस्मिन्निति तैलोदङ्कः, घृतोदङ्कः, चर्मादि । अनुदके किम् ।
उदकोदञ्चनः । हलश्चेत्यनेनैवात्र घञ्भिद्वेः प्रायवचनेन च गो-
दोहनः प्रमाधनः इत्यत्रेवोदकोदञ्चन इत्यत्रापि घञ्भावासिद्धे-
श्चाशिष्योऽयं योग इत्याकरे ॥

जालमानायः ॥ १२४ ॥

आङ्पूर्वाङ्गयतेः करणे घञ् निपात्यते जालं चेद्वाच्यम् ।
आनीयन्ते मत्स्या अनेनेत्यानायो मत्स्यानाम् ॥

खनो घ च ॥ १२५ ॥

खनतेः करणाधिकरणयोर्घः स्यात् घञ् च । आखनः । आखानः ।

खनो डडरेकेकवकाः ॥

आखः । आखरः । आखनिकः । आखनिकवकः ॥
खनो घ चेत्यत्र घित्करणसामर्थ्यादन्यत्रापि घः । तेन भगः
पक्वम् खलः इत्यादि सिद्धम् ॥

ईषद्गुस्तुषु कृच्छ्राकृच्छ्रोर्थेषु खल् ॥ १२६ ॥

ईषदादिष्वेतदर्थेषु उपपदेषु धातो खल् स्यात् । कृच्छ्रं
दुखम् । तद्गुरो विशेषणम् । अकृच्छ्रं सुखम् । तद्वितरयोः । ईष-
त्करः । दुष्करः । सुकरः । एषु किम् । कृच्छ्रेण कार्यः । एत-
दर्थेषु किम् । ईषत्कार्यः । अत्र मनागर्थे ईषच्छब्दः ॥

अजब्भ्यां स्त्रीखलनाः स्त्रियाः खलजौ विप्रतिषेधेन ॥
चित्तिः । कृतिः । खल् । ईषच्चयः । सुलवः । अन । च-

यनः । लवनः । खल्ल् । इषद्भेदा । अज । सक्तुधानी ॥

कर्तृकर्मणोश्च भूकृजोः ॥ १२७ ॥

कर्तृकर्मणोरीषदादिपूर्वयोर्थथाक्रममुपपदयोः भूकृजोः खल्ल्
स्यात् । यथासंख्यमिति सूत्रे कर्तृकर्मणोर्यथासंख्यं भगवता
निराकृतम् । व्यर्थेदृष्टित्वाङ्गीकारे सामर्थ्यादेव यथासंख्यसि-
द्धिरिति तु प्रतिभाति । चाद्रुपपदसमुच्चयः । खित्वसामर्थ्यात्
कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणमित्याश्रयणे बाहुलकाद्वा
ईषदादीनामेव कर्तृकर्मपूर्वत्वम् । न कर्तृकर्मणोरीषदादिपूर्वत्वम् ।
अनाढ्येन भवता ईषदाढ्येन शक्यं भवितुम् ईषदाढ्यंभवं भव-
ता । दुराढ्यंभवम् । स्वाढ्यंभवम् । अनाढ्यः आढ्यः क्रियते
सुखेन ईषदाढ्यंकरः । दुराढ्यंकरः । स्वाढ्यंकरः ॥

कर्तृकर्मणोश्चवर्थयोरेव ॥

नेह । अढ्येन सुभूयते ॥

आतो युच् ॥ १२८ ॥

ईषदादिपूर्वादादन्ताद्युच् स्यात् । खलोऽपवादः । कर्तृ-
कर्मणोरिति न स्वर्यते । इषत्पानः दुष्पानः सुपानः सोमः ॥

छन्दसि गत्यर्थेभ्यः ॥ १२९ ॥

ईषदादिष्वेभ्यः छन्दसि युच् स्यात् । खलोपवादः ।
सुपसदनम् ॥

अन्येभ्योऽपि दृश्यते ॥ १३० ॥

छन्दसि युच् । सुवेदनाम् ।

भाषायां शसियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यः ॥

सूचीपत्रम् ।

गणपाठः	०	४	०
पोलप्रकाशः	२	८	०
लहरी	०	१	०
गारणी	०	४	०
जातकतत्त्वम्	०	१२	०
तत्त्वदीप	०	१	०
तर्कसंग्रहः	०	१	५
दत्तकमीमांसा	०	८	०
धर्मशास्त्रसंग्रहः	०	१	५
धातुपाठः (शिला -)	०	२	०
धातुरूपावली	०	२	०
नैषध चरित नारायणी टीका टाइप	४	०	०
परिभाषापाठः	०	०	५
पाणिनीयशिक्षा भाष्यसहिता	०	२	०
प्रथम परीक्षा	०	२	०
प्रथमपुस्तक हिन्दी	०	१	०
प्रश्नभूषणम् (प्रश्न विचार का बहुत उत्तम ग्रन्थ)	०	४	०
बीजगणितम् (म० म० पं० सुधाकरकृतद्विपणीसहित)	१	४	०
भट्टीकाव्य ५ सर्ग	०	५	०
मनोरमा शब्दरत्नसहिता (टाइप)	२	०	०
लघुकौमुदी द्विपणीसहिता	०	४	०
लक्षणावली	०	२	०
लीलावती (म० म० पं० सुधाकरकृतद्विपणीसहित)	१	०	०
वसिष्ठसिद्धान्तः	०	१	५
वार्तिकपाठः	०	४	०
विष्णुसहस्रनाम	०	१	५
शब्दरूपावली	१	८	०
शृङ्गार सप्तशती	०	१	०
समासचक्रम्	०	१	०
समासचन्द्रिका	०	१	०
सरस्वतीकण्ठाभरणम्	०	०	०
साङ्ख्यचन्द्रिका द्विपणीसहिता	०	८	०
साङ्ख्यतत्त्वकौमुदी	०	५	०
सिद्धान्तकौमुदी	३	०	०
सिद्धान्तमुक्तावली दिनकरीद्विपणीसहिता	४	०	०
उपसर्गवृत्ति	०	१	०

विज्ञापनम् ।

—:०:—

बनारससंस्कृतसीरीजनाम्नी वाराणसेयसंस्कृतपुस्तकावली ।

इयं पुस्तकावली खण्डशो मुद्रिता भवति । अस्यां संस्कृतः निबन्धा बहवः प्राचीना दुर्लभा उत्तमोत्तमाः केचिद्भ्रूलभाषापुराण-
द्वसहिताश्च ग्रन्था मुद्रिता भवन्ति । तांश्च ग्रन्थान् काशिकराजर्का-
यसंस्कृतपाठशालीयपण्डिता अन्येऽपि विद्वांसः शोधयन्ति । यैर्ग्री-
हकमहाशयैरियं पुस्तकावली नियमेनाविच्छेदेन संग्राह्या तैस्तद्दे-
कैकस्य खण्डस्य ॥१॥) मूल्यं प्रापणव्ययञ्च =) देयः । अन्यैर्म-
हाशयैर्यैः कानिचित् खण्डानि संग्राह्याणि तैश्च प्रत्येकं खण्डानां-
१) मूल्यं प्रापणव्ययञ्च =) देय इति ॥

तत्र मुद्रिता ग्रन्थाः ।

द० आ०

सिद्धान्ततत्त्वविधेकः खण्डानि ५	५ ०
अर्थसङ्ग्रहः अंग्रेजीभाषानुवादसहितः	१ ०
तन्त्रवार्तिकम् खण्डानि १३	१३ ०
कात्यायनमहर्षिप्रणीतं शुक्लयजुःप्रातिशाख्यम् सभाष्यं	६ ०
सांख्यकारिका चन्द्रिकाटीकागौडपादभाष्यसहिता	१ ०
वाक्यपदीयम् खण्डानि ३	३ ०
रसगङ्गाधरः खण्डानि ९	९ ०
परिभाषावृत्तिः खण्डे २	२ ०
वैशेषिकदर्शनं किरणावलीटीकासंवलितप्रशास्त्रपादप्रणीत- भाष्यसहितम् खण्डे २	२ ०
शिक्षासङ्ग्रहः खण्डानि ५	५ ०
नैष्कर्म्यसिद्धिः खण्डानि ३	३ ०
महर्षिकात्यायनप्रणीतं शुक्लयजुस्तर्वाणुकमसूत्रम् सभाष्यं	३ ०
ऋग्वेदीयशौनकप्रातिशाख्यं सभाष्यम् खण्डानि ४	४ ०
(बृहत्) वैयाकरणभूषणम् पदार्थदीपिकासहितम्	४ ०
विवरणोपन्यासः सटीकवाक्यसुधासहितः खण्डे २	२ ०
तत्त्वदीपनम् (पञ्चपादिकाविवरणस्य व्याख्यानम्)	८ ०
वेदान्तदीपः (श्रीमद्भागवतसुजाचार्यविरचितः) खण्डानि ३	३ ०
दुपदीका खण्डानि ४	४ ०
पातञ्जलदर्शनम् । श्रीरामानन्दयनिकृतमणिप्रभाऽऽख्यवृत्तिस्त ०	१ ०
व्याकरणमिताक्षरा । सर्वतन्त्रखननश्रीमदक्षभट्टप्रणीता ख०	३ ०
न्यायलीलावती (यन्नशा)	० ०

ब्रजभूषण दास और काशिकी

बांदाजीशौक के उत्तर नई सड़कबनारस ।

